

HERGER Cs. Eszter
egyetemi tanár, az MTA doktora
PTE ÁJK*

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.02.04

Magister Gratianus tanítása a házassági akadályokról¹

The Teaching of Magister Gratianus on the Impediments to Marriage

Many legal scholars have examined the question of how to reconcile Gratian's willingness to use both the Justinianic and the pre-Justinianic Roman law that he found in his sources with his apparent unwillingness or inability to use Justinian's Roman law books at first hand.² This paper focuses on another root of European legal culture, the Judaeo-Christian legal heritage. It addresses the question to what extent Gratian's concept of marriage, based on a contemporary interpretation of the marriage of Mary and Joseph based on the decision of the Council of Ephesus (431), contributed to the clarification of the system of marriage impediments in 12th century canon law, and to what extent the magister used arguments based on biblical passages to do so. The canon law from the early Middle Ages allowed a husband to divorce his unfaithful wife, while the Western Church of Gratian's age opposed the dissolution of the marriage bond and only recognised the possibility of separating the spouses from bed and table. Therefore, the significance of the subject lies primarily in the fact that in the case of some impediments to marriage the magister saw the possibility of dissolution of the unconsummated union (a so-called initiated marriage) and, in a few, not common cases of the consummated marriage too. The principle of indissolubility, although annulment and dissolution of marriage are different legal instruments, was not necessarily applied in this period either. However, Gratian's particular concept of marriage and his legal explanations of the impediments to marriage contributed significantly to the fact that the only ground for divorce mentioned in the Gospels, adultery, could not lead to the dissolution of the bond. In the 16th century, Protestant divorce law was primarily a reaction to this understanding, and also the Catholic teaching on the impediments to marriage continued to evolve, formally still adhering to the principle of indissolubility.

Keywords: *decretum Gratiani, Concord of Discordant Canons, marriage law, impediments to marriage, divortium totale, annulment, divorce*

1. A házassági akadályok jelentősége a nyugati jogi kultúrában

„A házasság akadályok jelentősége Európa nyugati kereszténységhez tartozó részében a házassági jog szekularizációjának koráig³ a felbonthatóságról szóló tanok körében mutatkozott meg.

* ORCID ID: 0000-0002-9432-2478.

¹A tanulmány a K138899 azonosító számú OTKA kutatási projekt (2021–2025) keretében készült. Rövidített változata a „*Vetus et Novum Testamentum jogi relevanciája. Párbuszámok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között*” című konferencián 2023. június 9-én hangzott el.

²Lásd többek között: WINROTH, Roman Law in Gratian and the Panormia 183–190.; HARRIES, The Many Voices of Roman Law 53–72.

³Ezt a folyamatot részletesen bemutatja: HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 51–69. és 134–140.

A házasság felbontása a kereszténység kora előtti Imperium Romanumban az ősi jogtól a principátus koráig jelentős mértékben változott. A férj, abszolút jogosultság a nő eltasztására *insta causá*hoz kötött, korlátozott jogosultsággá vált (*repudium*), amely mellett a közös megegyezésen alapuló bontást (*divortium*) rendszerint nem kötötték ahhoz, hogy a felek vagy egyikük *insta causát* igazoljon, hanem a házasság szerződéses természetéből levezetett lehetőségként értelmezték.⁴ Mivel a házassági jog a *ius civile* körébe tartozott és az egyházi aktusoknak magánjogi joghatálya nem volt, ez a pragmatikus rend a kereszténység korai századaiban is tovább élt. Mindeközben az egyházjog más úton alakult. Ahogy az ószövetségi könyvek is arra tanítottak, hogy a *Teremtő* – bár nem tiltja – de „gyűlöli az elbocsátást”⁵, valláserkölcsei elvárás volt, hogy az egyháztalagok a házassági kötelék fenntartására a legmesszebb menőig törekedjenek. Mivel a nyugati egyházatyák házasságfelfogásában a házasság javaival (illetve ezzel összefüggésben a monogámiának, a szüzességnek és az özvegyek újraházasodásának a kérdésével) külön tanulmányban foglalkoztam,⁶ ebben az írásban nem célom azoknak a szellemi áramlatoknak a bemutatása, amelyek hatására az ó- és újszövetségi jogrend értelmezése⁷ a bolognai szerzetes-tanár, *Gratianus* koráig (a 12. század derekáig) formálódott, és – a *Máté* evangéliumában kifejezetten nevesített⁸ – házasságtörés esetében is megtörtént az elzárkózás a kötelék felbontásától, ami egyben az újraházasodás tilalmát is jelentette.⁹ A nyugati kereszténység területén a kánonjogban ezt a folyamatot a tridenti zsinat 24. ülésén, 1563. november 11-én elfogadott tizenkét dogmatikus jelentőségű házassági jogi kánon zárta le, melyek többek között a szentségi rangra emelt házasság felbonthatatlanságát is rögzítették.¹⁰

Azt azonban a kánonjogi és jogtörténeti szakirodalom is hangsúlyozza, hogy feltétlen érvényt a felbonthatatlanság elve sem *Gratianus* kora előtt, sem azt követően nem nyert, mert az úgynevezett befejezett házasság, melyet a felek a házasságkötés után elháltak (*matrimonium ratum*), is feloldásra került (*divortium totale*), ha bontó akadály (*impedimenta matrimonii dirimentia*) ellenére kötötték. Dogmatikai értelemben ez – a szóhasználat ellenére – sem a házasságot a jövőre nézve megszüntető bontás volt, hanem a házasságnak a megkötése idejére visszaható hatályú

⁴ A bontójog fejlődésének korszakairól a római jogban lásd többek között: BENEDEK, A manus-szerzés és a házasságkötés alakításai a római jogban; BEHREND, Custom and Reason: Gender Equality and Difference in Classical Roman Law 321–371.; CORBETT, The Roman Law of Marriage; LEVY, Der Hergang der römischen Ehescheidung; DIXON, The Sentimental Ideal of the Roman Family 99–114.

⁵ Malakiás 2:14–16. „(...) az Úr tett bizonyosságot közötted és a te ifjúságod felesége között, akik te megszáltál, holott társad és szövetséges feleséged! Nem tett ihyet egy sem, akinek még volt lelke. És mit keresett az az egy? Istentől való magvat. Órizzétek meg azért a ti lelketeket, és a ti ifjúságotok feleségét meg ne csaljátok! Mert gyűlölöm az elbocsátást, ezt mondja az Úr, Izráelnek Istene, és azt, aki ruhájára kegyetlenséget borít, azt mondja a Seregeknek Ura. Órizzétek meg azért lelketeket és ne csalárdkodjatok!”

⁶ A nyugati egyházatyák vonatkozó írásait és azokban a házasság javai (*bonum*) között a hűség (*fides*), a gyermekek (*proles*) és a szentség (*sacramentum*) értelmezését lásd bővebben: HERGER, A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása 62–97.

⁷ Lásd hozzá bővebben: MEENS, The Uses of the Old Testament in Early Medieval Canon Law 67–77.; NOVAK, Natural Law and Judaism 4–44.

⁸ *Máté* 5:32 „Én pedig azt mondom néktek: Valaki elbocsátja feleségét, paráznaság okán kívül (kiemelés: HE), paráznává teszi azt; és a ki elbocsátott asszonyt vesz el, paráználkodik.”. Lásd továbbá: Márk 10:11 „Ő pedig monda nékik: Aki elbocsátja feleségét és más vesz el, házasságtörést követ el az ellen. Ha pedig a feleség hagyja el a férjét és mással kel egybe, házasságtörést követ el.”; Lukács 16:18 „Valaki elbocsátja feleségét, és más vesz el, paráználkodik; és valaki férjétől elbocsátott asszonyt vesz feleségül, paráználkodik.” I. Korinthusz 7:10–11. „A házásoknak pedig nem én parancsolom, hanem az Úr, hogy az asszony ne váljon el a férjétől. Ha azonban elválk, maradjon házasság nélkül, vagy béküljön ki a férjével. A férfi se bocsássa el a feleségét.”

⁹ Lásd hozzá: BROWN, Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity. A legfrissebb összegző feldolgozást lásd: SCHMOECKEL, Entwicklung des Scheidungsverbots 309–340.

¹⁰ A dogmatikus jelentőségű kánonok felsorolását és értelmezését lásd: ERDŐ, Az egyházjog forrásai 218.; HUSZÁR, A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint 8–9.

érvénytelenítése, míg az úgynevezett ágytól és asztaltól történő elválasztás (*separatio a thoro et mensa* vagy *divortium particulare*) *de iure* különélést jelentett, hiszen a kötelék a felek közötti ágy- és asztalközösség hiánya ellenére is fennmaradt és újráházasodásra nem volt lehetősége egyik félnek sem.

A protestáns, izraelita vagy görög-keleti felekezeti jogokban ekkora jelentősége a házassági akadályoknak és az érvénytelenítésnek a szekularizáció kora előtt azért nem volt, mert ezek a felekezeti jogrendek a bontástól nem zárkóztak el. Miután pedig az egyes országokban a házassági jog állami jogalkotási és jogalkalmazási hatáskörébe került, majd a bontójogot egységesítették, lépcsőzetesen liberalizálták, és a házasságkötést megelőző eljárást (azaz a házasságkötés feltételeinek ellenőrzését) hatékonyan szabályozták, a házasság érvénytelenné nyilvánítása, illetve érvénytelenségének megállapítása iránti eljárások száma Európa-szerte minimálisra csökkent, és ez a jelenség napjainkban is megfigyelhető. Ezért az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a házassági akadályok rendszerét *Gratianus* korában vizsgálom meg, amikor annak a jogi és társadalmi jelentősége a legnagyobb volt. A vizsgálat záró akkordját a protestáns felekezeti házassági jogok kikristályosodásnak korszaka képezi, amely értelemszerűen egybeesett azzal, hogy a római katolikus egyház a *Corpus Iuris Canonici* összeállításával¹¹ (1582) előrelépést tett a kánoni házassági jog egységesítése irányába.

A kutatás forrása a többnyire 1139 és 1151 közötti évekre datált¹², röviden *decreta* vagy a *decretum Gratiani* névvel illetett gyűjtemény. *Magister Gratianus* magánmunkáját¹³ a nyugati világ első átfogó és szisztematikus jogi „értekezéseként” tartja számon a jogtörténet-tudomány.¹⁴ Először történt kísérlet arra, hogy egy adott korszak teljes joganyagát *corpusként* kodifikálják, melyben minden rész bizonyos kölcsönhatásban van egymással, ahogy ezt beszédes teljes cím (*concordantia discordantium canonum*, azaz *A diszharmónikus kánonok összhangja*)¹⁵ is kifejezi. A *decreta* több, mint egy egyszerű kompiláció; a diszharmóniából a harmónia megteremtésének célzata a kalmaduli szerzetes kodifikátor szemszögéből abban jelent meg, hogy a kánonjognak (azaz a korabeli nyugati egyház autonóm belső jogának) a forrásait nem csak összegyűjtötte, hanem némiképp rendszerezte és magyarázta is az új módszer, a korai skolasztika¹⁶ felhasználásával. Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény és római jogi gyökereinek összehasonlításával foglalkozó jogtörténész számára a *decretum Gratiani* elsősorban mégis azért érdekes, mert a középkori közös európai jog (*ius commune*) keretében a korabeli államok határain átívelő egyházjogot úgy foglalta össze, hogy annak bibliai és római jogi

¹¹ A *Corpus Iuris Canonici* részeit a következő forrásgyűjtemények képezik: a *decretum Gratiani*, a IX. Gergely megbízásából Pennaforti Szent Rajmund által összeállított gyűjtemény, amely a IX. Gergely dekretálisai elnevezést viseli, a *Liber Sextus*, amelyet VIII. Bonifác megbízására az előző gyűjtemény után keletkezett ügylevelekből állítottak össze (1298), a *Clementinae*, amelyben V. Kelemen az 1311-ben tartott zsinat végzéseit és saját ügyleveleit külön gyűjteménybe foglaltatta, valamint az *Extravagantes* néven ismert magángyűjtemények, amelyeket az V. Kelemen utáni pápák ügyleveleiből állítottak össze. Lásd bővebben: MAASSEN, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande bis zum Ausgange des Mittelalters*; SCHULTE, *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*; FLECHNER, *Canonical Collections 182–197*.

¹² A forrást nyelv- és írástörténeti szempontból vizsgáló Rudolph Köstler állásfoglalását lásd: KÖSTLER, *Zum Titel des Gartianischen Dekrets* 370.

¹³ SCHULTE, *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart* 329–331.

¹⁴ BÓNIS, *Gratianus* 109–118.; lásd bővebben: HAMZA, *Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage* 32–36.

¹⁵ A tanulmány megállapításai a *decretum Gratiani* 1879-ben, *Emil Friedberg* által kiadott szövegváltozatán alapulnak.

¹⁶ Lásd bővebben: WEI, *Gratian the Theologian*; WINROTH, *Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion* 1–15.

alapjait is feltárta, még ha azok eltérő intenzitással jelentek is meg a műben,¹⁷ sőt a házasságfogalom¹⁸ és a házasságon belüli szexualitás jelentőségének¹⁹ a megítélésében a judaizmus és (a judaizmustól a középkor kezdetére több szempontból eltávolodó) keresztény teológia között különbségek is mutatkoztak.

2. A decretum Gratiani²⁰

2.1. A mű keletkezése, szerkezete és a szerző munkamódszere

A 12. század a nyugati egyház felemelkedésének időszaka volt. Különösen nagy lendületet vett a korai skolasztika és a miszticizmus, és a korszak filozófiájából és teológiájából megszületett a „Tudomány”, a kanonisztika. A korszak kánonjogi művei elsősorban azt kívánták tisztázni, hogy az egyház jogalkotási és jogalkalmazási hatásköre milyen jogintézményekre terjed ki, ami hozzájárult ahhoz is, hogy a nyugati egyház területén megindult a jogegységesítés az egyetemes és tartományi zsinati határozatoknak, a pápai és püspöki iratoknak, az egyházatyák műveinek és az egyházi szokásjoggyűjteményeknek a rendkívüli partikularizmusából. A posztklasszikus, bizánci római jog újjáéledése is erre az időszakra tehető a nyugati világban: bolognai legisták, majd az 1119-ben alapított *universitas* tanárai egy új jogi kultúrát bontakoztattak ki azzal, hogy *Codex Iustinianus* eddig használt kivonatai helyett magát a forrásszövegét állították vizsgálódásuk középpontjába.²¹ Gratianus Imerius négy közvetlen tanítványának (*Martinus*, *Bulgarus*, *Jacobus* és *Hugo*) a kortársa volt, és működése is e négy glosszátor tevékenységéhez hasonlít leginkább,²² ha vizsgálódásuk tárgya különbözött is egymástól. Bár Bologna elsősorban jogi képzéséről volt híres, itt ment végbe a kanonisztika önértelmezése is, amit a *magister* teljesítményének tulajdonítanak, aki a *theologia practica externa* tanáraként diákjait katedrája köré gyűjtve a forrásokból dogmatikai tanítást dolgozott ki.²³ A gyakorlat számára különösen a benne foglalt jogelveknek (*auctoritates*) volt nagy jelentősége, hiszen alapvetően forrásgyűjteményről volt szó, míg a tudományos megközelítés a mű szerzőjének szándékához, a források harmóniájának a megteremtéséhez igazodott.²⁴

A *decreta*, amely Erdő szerint a kánonjog történeti fejlődésében az ún. klasszikus kánonjog (*ius novum*) időszakát nyitotta meg²⁵, három részből áll, bár eltérések a két szövegváltozat között e

¹⁷ A *decreta* jelentőségéről a házassági köteléki perekben lásd: BÓNIS, Az egyházi bírászkodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon; MÓRA, Magister Gratianus mint perjogász 345–354.

¹⁸ Lásd hozzá: KRAUSE, Aspects of Matrimonial Law in the Pentateuch and the Pentateuch as a Source for Matrimonial Legislation 15–32.; RUZER, Marital Halakhah and Eschatology: Patterns of Early Christian Discourse and Their Jewish Setting 67–86.

¹⁹ Lásd hozzá: KLOSTERGAARD PETERSEN, Auf der Suche nach einem Rahmen zum Verständnis der Konzeption von Geschlecht und Sexualität im frühen Christentum 33–66.; MORGENSTERN, Das jüdische Eherecht und die Christliche Virginalitätskurs 87–118.

²⁰ A témáról bővebben lásd: WEI, Gratian the Theologian. Lásd még: HERGER, A decretum Gratiani, avagy hogyan vált az „istenszülő” anya házassága a kánoni házasságfogalom példájává 180–188.

²¹ A glosszátorok, majd az őket követő iskola, a kommentátorok viszonyulásáról a Bibliához a iustinianusi jog feldolgozása során lásd: HAMZA, Bible dans les oeuvres des adhérents de l'École des Glossateurs et de l'École des Commentateurs 130–140.

²² A doktor alkotta jog (*communis opinio doctorum*) jelenségéről és a glosszátorok tanainak jelentőségéről a jogéletben lásd: SZABÓ, Doktor alkotta jog 111–156.; SZABÓ, A glosszátorok tanainak uralma az itáliai jogszolgáltatás felett a 13–15. században; BÓNIS, Gratianus 113.

²³ SCHNÜRER, Kirche und Kultur im Mittelalter 378.

²⁴ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratian 15; SÄGMÜLLER, Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts 234.; LANDAU, Quellen und Bedeutung des gratianischen Dekrets 218–235.

²⁵ ERDŐ, Az egyházjog forrásai 158.

tekintetben is vannak. Az I. rész a jog forrásaival és fogalmával, majd a jogi hierarchiáról szóló alapfogalmakkal foglalkozik, különös tekintettel az ember által alkotott jognak a természetjoghoz való viszonyára (1–20. *distinctio*), illetve a felszentelést és a klerikusok jogállását (25–101. *distinctio*) írja le úgy, hogy a *distinctio*ók *canonokra* vagy néhol fejezetekre (*caput, capitulum*) oszlanak. A II. rész *causákat* tartalmaz: itt *Gratianus* perjogi kérdéseket (2–7. *causa*), a püspökök hatásköreit (8–11. *causa*), vagyoni kérdéseket (12–14. *causa*); a szerzetesek reguláris jogait (16–20. *causa*); az eretnekséget és a háború jogát (23–24. *causa*), végezetül pedig a házassági jogviszonyt (27–36. *causa*) tárgyalta. Bár később betoldott, az eredeti szövegtől nehezen elhatárolható elemek az első két részben is előfordulnak, a III. rész egésze ilyen későbbi kiegészítés, amely a házasságon kívüli szentségekkel és az ünnepekkel foglalkozik (1–5. *distinctio*).²⁶ A *decreta* házassági jogának értelmezéséhez a 27–36. *causákon* kívül nem egyszer más szöveghelyeket is figyelembe kell venni a műből, és arra is van példa, hogy a házassági jogba más területhez tartozó elemet is beemelt *Gratianus*: a *Tractatus de penitencia* címet viselő 33. *causa* elhelyezését *Schulte* a kapcsolódási pontokkal, elsősorban a házassági akadályokra vonatkozó tannal (a házassági akadály ellenére történő házasságkötés és a bűnbánat közötti kapcsolattal) magyarázta.²⁷ A *magister* művében mintegy 1.860 autentikus egyházi jogi forrást (*canon*) idézett, amelyeket egymással összehangolva majd 1.000 állásfoglalást (*dicta*) fogalmazott meg.²⁸

A *decreta* fennmaradt szövegváltozatairól két különböző álláspont ismert.²⁹ Az első szövegváltozatnak a keletkezési ideje az 1139 utáni évekre tehető, mivel *Gratianus* idézte a II. lateráni zsinat (1139) határozatait, míg a másodiké a század közepére.³⁰ A két szövegváltozat közötti különbséget *Winroth* abban látta, hogy az első összeállítás belső koherenciája magasabb szintű, amit a szerző interpretációja, valamint rendszerezése teremtett meg, és a római jogtudomány hatása nem meghatározó benne. A második ezzel szemben nagyobb hangsúlyt fektet a világi uralkodókkal szemben a pápai elsőbbség és hatalom igazolására, és nagy számban tartalmaz a *Corpus Iuris Civilis*ből³¹ származó római jogi kivonatokat. Ezeket a különbségeket egyrészt a glosszator-iskola jelentőségének növekedésével magyarázta *Winroth*, másrészt abban sem volt biztos, hogy az eredeti mű szerzője és a második, római jogban jártas jogtudós ugyanaz a személy.³² Tény, hogy a római jog tudományos művelése és gyakorlati alkalmazása, különösen az egyházi törvényszékek előtt *Gratianus* korára már előrehaladott volt, ezért a *magister* visszafogottsága e tekintetben nem feltétlenül érdektelenségével magyarázható.³³ *Larrainzar* inkább a *decreta* többlépcsős összeállítását gondolja helytállónak. Szerinte az első változat a St. Galleni Apátságban őrzött Ms. 603 jelzetű

²⁶ A mű szerkezetét lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratian 19–21.

²⁷ SCHULTE, Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart 321–324.

²⁸ WINROTH, Gratian 134.

²⁹ A szövegváltozatok kutatásával kapcsolatos vélemények összegzését magyar nyelven lásd: BÓNIS, Gratianus 113.

³⁰ WINROTH, Gratian 135. *Winroth* készülő kritikai szövegkiadását lásd: <https://sites.google.com/a/yale.edu/decretumgratiani/>. Lásd továbbá: WINROTH, The Making of Gratian's Decretum 138.

³¹ A iustinianusi törvénytű (*Codex Iustinianus* 529; *Digesta seu Pandectae* 533; *Institutiones seu Elementa* 533) összefoglaló középkori elnevezése a glosszatoroktól kezdődően *Corpus Iuris Civilis*, amely e közös cím alatt, a törvénytű után keletkezett *constituciók* gyűjteményével (*Novellae*) kiegészítve először 1583-ban jelent meg Genfben a francia humanista jogtudós, *Dionysius Gothofredus* gondozásában. Lásd bővebben: FÖLDI – HAMZA, A római jog története és intézményei 99.

³² WINROTH, The Making of Gratian's Decretum 146–174.

³³ Lásd bővebben: VETULANI, Gratien et le droit romain 11–48.; WINROTH, Roman Law in Gratian and the Panormia 183–190.

kézirat (Sg), melyet a firenzei Nemzeti Könyvtárban őrzött Conv. Soppr. A.I.402 jelzetű kézirat (Fd) követ. Az utóbbi kéziratot – vélekedett *Larrainzar* – maga *Gratianus* glosszálhatta, míg mások, talán a iustinianusi jogban jártas bolognai legisták egészíthették ki az 1160-as években.³⁴ Ezzel a következtetéssel *Bónis* is egyetért,³⁵ hozzátéve, hogy *Gratianus* nem személyes képzetlenségéből eredően, hanem szándékosan hagyhatta figyelmen kívül a római jogot az 1130-as clermonti, az 1131-es reimsi, az 1135-ös pisai és az 1139-es lateráni zsinatok határozatainak engedelmeskedve, amelyek kifejezetten megtiltották a szerzeteseknek, hogy a római jog művelésével foglalkozzanak.³⁶

2.2. A házassági életközösség és a házasság típusai a decretum Gratianiban

Gratianus művének túlnyomó részében a házassági joggal foglalkozott, míg a családjog egyéb területeit csak érintette.³⁷ A házassági életközösséget egy kivételes eset, az „istenszülő” (és a katolikus felfogás szerint szüzességét a házassága alatt is megőrző) *Mária és József* együttélése alapján értelmezte.³⁸ A kánonjogász *Plöchl* szerint a *magister* egy „magasabb szintű” életközösségről beszélt, mint a római jog, mivel „bizonyos jogviszonyok, amelyeket a római jog materialistább gondolkodása feltétlenül szükségesnek tartott, (...) ellentmondtak az egyházi nézeteknek, és ezért nem lehetett helyük az egyházi jogértelmezésben.” *Gratianus* természetesen nem tagadta azt, hogy az életközösségben benne van a házastársak kölcsönös igénye a másik testi birtoklására is, sőt hangsúlyozta, hogy az egyik házastárs a másik hozzájárulása nélkül a házastársi tartozást nem lehetetlenítheti el imádkozásra és böjtölésre való hivatkozással, vagy akár önmegtartóztatásra vonatkozó fogadalommal. Mivel azonban szerinte *Mária és József* házasságkötésük után kétoldalú önmegtartóztatásra vonatkozó fogadalmat tett, a kölcsönösségből fakadóan ennek volt kötőereje kettőjük viszonyára nézve.³⁹

Az „istenszülő” anya házasságának mintája rendszeresen visszaköszön a decretában az egyes jogintézményekre vonatkozó források értelmezésekor, ahogy ez a házassági akadályok tekintetében is igaz. A *magister* elhatárolta egymástól a nem elhált házasságot, ami *sponsus* és *sponsa* között lehetséges (*matrimonium ininitiatum*), valamint az elhált házasságot (*matrimonium consumatum*): a megegyező házassági akaratnyilatkozattal a jegyesek házassággá lesznek, de házastársakká nem az akaratnyilatkozat teszi őket, hanem csak az, ha a házasságot el is hálják.⁴⁰ *Gratianus* szóhasználata szerint tehát – ha megerősítjük e különbséget nem ismerő anyanyelvünket – a *sponsa* a jegyes, a *coniux* pedig a feleség (akinek a házassága még nincs elhálva) és a házastárs is (aki a másik féllel ágyközösségben él). A *magister* döntő jelentőséget tulajdonított a házasság létrejöttében a házassági szerződésnek, amit a felek egybehangzó akaratnyilatkozatából (nem pedig az elhálásból) vezetett le

³⁴ A két szövegváltozat közötti különbségek kérdéséhez lásd bővebben: WEIGAND, Die Glossen zum Dekret Gratians.; BUCHNER, Die Paleae im Dekret Gratians: Untersuchung ihrer Echtheit; LARRAINZAR, El borrador de la 'Concordia' de Graciano 593–666.

³⁵ BÓNIS, Gratianus 118.

³⁶ Lásd hozzá: SOMERVILLE, Pope Innocent II and the Study of Roman Law 105–114.

³⁷ Ilyen érintőleges elem többek között, hogy más téma kapcsán idézte a chalcedoni zsinat (451) határozatát arról, hogy klerikusok betölthetnek gyámi vagy gondnoki tiszteletet, amennyiben ezek a feladatok elkerülhetetlenül rájuk hárulnak, majd hivatkozott egy római jogi forrást is, ami kimondta, hogy klerikusok nem lehetnek gyámok. A kettő közötti ellentétet nem oldotta fel egyik szövegváltozatban sem, azonban a későbbi kanonisták írásaiban mindez hozzásegített ahhoz, hogy a gyámságról szóló egyházi felfogás kikristályosodjon. Lásd bővebben: WINROTH, Gratian 136.

³⁸ exp. C. 27. qu 2 § 1: „(...) Sunt enim nuptiae sive matrimonium viri mulierisque coniunctio, individuum vitae consuetudinem retinens.”

³⁹ WINROTH, Gratian 137–141.; PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratian 33.

⁴⁰ c. 34. C. 27. qu. 22., dict. c. 45. C. 27. qu. 2.

(*matrimonium legitimum*),⁴¹ és ennek igazolásaként újra az „istenszülő” anya házasságára hivatkozott.⁴² Bár szorgalmazták az egyház színe előtt (*in facie ecclesiae*) kötött házasságokat, amelyek, ha lelkészi áldásban részesültek, szentséggé lettek (*matrimonium ratum*), erre ebben a korban még nem feltétlenül került sor. Ha a felek enélkül léptek életközösségre és éltek a külvilág szemében házastársként együtt, házasságuk titkos házasságnak (*matrimonium clandestinum*) minősült.⁴³ A titkos házasságok ellen azonban csak a IV. lateráni zsinaton (1215) lépett fel a nyugati egyház, amikor a formátlan vagy formahibában szenvedő házasságkötéseket megtiltották, bár érvényességüket továbbra sem vonták kétségbe (tilos, de érvényes). A *matrimonium initiatum, consumatum, legitimum, ratum* és *clandestinum* elkülönítésének döntő jelentősége volt abban, hogy az egységesülő nyugati egyházjog a házasság feloldására milyen jogi eszközt alkalmazott, miközben a zsinati határozatokban megmutatkozó (nem egységes) joggyakorlat a felbonthatatlanság irányába haladt, igaz, a tridenti zsinatig még csak elvként, nem dogmaként hangsúlyozva azt.

3. A házassági akadályok Gratianus művében

3.1. A fogalomhasználat kérdése

Házassági akadályok kettős csoportosítása, mely szerint tiltó akadályok (*impedimenta impedientia*) és a házassági köteleket feloldó akadályok (*impedimenta dirimentia*) különíthetők el, Gratianus korában még nem létezett. Ő a házassági akadályok összességével foglalkozott, minden egyes akadályt részletesen kifejtve, amely így terjedelmét tekintve műve túlnyomó részévé vált. A rendszerezettség hiánya abban is megmutatkozott, hogy adós maradt a házassági akadályok világos fogalom-meghatározásával is, ahogy ez a korszak jogéletében számos más területen is jellemző volt. A szövegösszefüggésekből következtethető ki, hogy Gratianus személyes tulajdonságokat és tényleges körülményeket értett a házassági akadályok (*impedimentum*) alatt, amelyek az adott személy vonatkozásában a korabeli egyházjog szerint a házasság létrejöttét megnehezítették vagy kizárták.⁴⁴ Hogy az adott akadályt e kettő közül melyik kategóriába sorolta a *magister*, az többnyire csak közvetett módon derült ki a műből, mivel nagy óvatossággal és kifejezetten ritkán vont le végkövetkeztetést. Rendszerint körbeírta csupán a hiányosságot vagy az abból következő akadályt. Ha ez után a *dirimere* vagy az *impedire* kifejezést használta is, az a mai terminológiának megfelelő értelmezést még nem feltétlenül jelentett,⁴⁵ ezért nehézségekbe ütközik annak megítélése, hogy a *magister* az adott akadálynak tiltó vagy a házasságot feloldó joghatályt tulajdonított. Az utóbbiról teljes bizonyossággal csak akkor beszélhetünk, ha Gratianus kifejezetten joghatály nélkülinek tekintette az új házasság megkötését, vagy annak feloldását (*dissolvere*)⁴⁶ kívánta. Az esetek többségében azonban csak vélelmet fogalmazhatunk meg a szöveg alapján.⁴⁷

⁴¹ exp. C. 29. qu. 2.

⁴² c. 3., 5., 6., 9., 10. C. 27. qu. 2.

⁴³ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratian 46–50.

⁴⁴ KNECHT, Handbuch des katholischen Eherechts 193.

⁴⁵ Az értelmezési nehézségekhez lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 52.

⁴⁶ Lásd többek között: dic. c. 26, C. 32, qu. 7.

⁴⁷ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 53.

3.2. A cselekvőképesség hiánya

Mivel *Gratianus* a házassági akaratot tekintette a házasságkötés legfőbb kérdésének, az akarathiány számos megjelenési formáját tárgyalta.⁴⁸ Ezek között az első előfeltétele a házassági akarat érvényes kinyilvánításának a cselekvőképesség, amelynek egyes elemeivel (1–3) részletesen foglalkozott, míg más feltételeket csak megemlített anélkül, hogy különösebb figyelmet fordított volna rájuk.

A házasság nem tud érvényesen létrejönni akkor, ha (1) az egyik fél elmebetegségben szenved.⁴⁹ *Gratianus* szándéka azonban nem ennek az egyszerű megállapítása volt, hanem azt kívánta bizonyítani, hogy azok a házasságok, amelyeket az egyik fél elmebetegségének megjelenése előtt kötöttek, érvényesek maradnak. Mindebből természetesen az is következik, hogy a házasságkötést megelőzően bekövetkező elmebetegség lehetetlenné teszi a házasságkötést.

Vitatott a dekrétumban a házasságkötési képesség (2) megítélése.⁵⁰ A házassági konszenzus hiányzik, ha a felek valamelyike nem érti, mi megy végbe, foglalt állást a *magister*⁵¹, és ezért a házasságkötést a 7. életév betöltése előtt teljes mértékben kizárta. A házassági képesség első évének a 12. évet tekintette,⁵² míg nyitva hagyta azt a kérdést, hogy a 7. és a 12. év között milyen feltételek megléte esetén jöhet létre érvényesen a házasság.⁵³

A házasságra való kényszerítés (3) kérdését *Gratianus Pál* apostolnak a korinthuszi gyülekezethez írt levelét idézve közelítette meg: „*Az asszonyt törvény köti, míg férje él, de ha férje meghal, szabadon férjhez mehet, akibe akar, csak hogy az Úrban.*”⁵⁴ Hivatkozhatott volna a Tóraira is, így többek között *Rebeka* esetére, akit – atya hiányában – a bátyja, *Lábán* kérdezett meg a házasságkötési szándékáról,⁵⁵ biztos alapnak a római jogi *consensus facit nuptias* elvvel⁵⁶ is egybeeső újszövetségi tanítást látta, és a megözvegyült nő szabadságából vezette le az általános jogelvet, hogy senki sem kényszeríthető házasságra olyan személlyel, akit erre maga nem tart megfelelőnek.⁵⁷ Hangsúlyozta, hogy még az apa esküje sem kötelezheti a leányát arra, hogy akarata ellenére kössön házasságot, majd levonta a következtetést, hogy szabad akarat nélkül házasságot kötni nem lehet.⁵⁸ A *magister* megállapításai különösen annak fényében érdekesek, hogy a középkori jogélet bővülködött az ezzel ellentétes gyakorlat példáival, ahogy ezt *Freisen* meggyőzően bizonyította.⁵⁹ Figyelembe véve azt is, hogy *Gratianus* a női akarat kérdését (az európai kelta, germán, szláv népek vagy akár még az *Árpád*-kori magyarok jogi tradíciójában is megtalálható) nőrablással szemben is vizsgálta, megállapítható, hogy a legtágabb értelemben vett kényszer hatására kötött házasságot semmisnek nevezte. Az ilyen

⁴⁸ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 227.

⁴⁹ c. 25. és c. 26. C. 32. qu 7., dic. c. 26. Idézi: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 53.

⁵⁰ c. 2. C. 30.

⁵¹ Lásd bővebben: TISCHLEDER, Wesen und Stellung der Frau; WINROTH, Marital Consent in Gratian's Decretum 163–180.

⁵² (...) *sed puella hic nubilis intelligitur cuius ... post duodecimum annum liberum est arbitrium*” (c. 8. C. 20. qu 1), idézi PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 54.

⁵³ Lásd bővebben: HÖRMANN, Die desponsatio impuberum 52.

⁵⁴ I. Korintus 7:39.

⁵⁵ I. Mózes 24:57–58.

⁵⁶ Az *ulpianus*i jogelvre (Dig 35,1,15 u. 50,17,30) hivatkozva, némileg eltérve annak eredeti tartalmától, 866-ban *I. Miklós* pápa mondta ki azt, hogy a házasság létrejöttéhez a férfi és a nő tényleges házassági akaratára is szükség van. Lásd bővebben: LÜDIKE, Ehekonsens.

⁵⁷ c. 2. C. 31. Idézi: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 54.

⁵⁸ dict. c. 4. „*His auctoritatibus evidenter ostenditur, quod nisi libera voluntate nulla est copulanda alicui.*” Idézi: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 54.

⁵⁹ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 260.

házasság tehát úgy tekintendő, mint ami létre sem jött, mert az *efficiens causa*, maga a konszenzus hiányzik. Ebben az esetben tehát a *magister* a házasságot feloldó akadályról beszélt.

3.3. A tévedés

Gratianus különös jelentőséget tulajdonított annak a kérdésnek, hogy a házasság érvényessége a tévedéstől is függhet. Minthogy a házasulók konszenzusa hozza létre a házasságot („*consensus est duorum vel plurium sensus in idem*”),⁶⁰ aki téved, az nem a szándékának megfelelően nyilatkozik, azaz a konszenzus a részéről hiányzik. Ezért szükséges vizsgálni, hogy miben áll a tévedés, és mikor vezet a tévedés ahhoz, hogy a nyilatkozatnak nincs házasságot létrehozó hatása. A *magister* a tévedésnek négy típusát sorolta fel: a személyben, a vagyonban, a jogállásban vagy bizonyos tulajdonságokban való tévedést különítette el egymástól. Bár az egyes kategóriák magyarázatába részletesen nem bocsátkozott bele, példákkal illusztrálta álláspontját. A személyben téved az, aki valakit *Virgilius*-nak vél, miközben *Platón*. Aki egy szegényt gazdagnak tart, az annak vagyona tekintetében téved. Aki egy rabszolgát szabadnak tart, az annak személyi jogállása tekintetében jut téves következtetésre, aki pedig a gonosz embert jónak véli, az lényeges személyes tulajdonságában téved. Láthatóak a dogmatikai hiányosságok ebben a csoportosításban, hiszen a rabszolga-jogállás vagy a gazdagság épp úgy személyes tulajdonság, mint az, hogy egy ember karakterében a „jó” vagy a „rossz” elemek dominálnak.⁶¹ A *magister* csoportosítását mégis érdemes figyelemmel kísérni, mert rávilágít a korabeli kánoni házasságjog rendszerezésének hosszan elhúzódó folyamatára és nehézségeire is.

A személyben való tévedés kérdését, amelynek lényegét az identitásban véli megragadni *Gratianus*, több példával szemléltette. Ha valaki ígéretet tesz arra, hogy *Marcellus*-nak elad egy szántóföldet, majd eljön hozzá *Paulus*, aki *Marcellus*-nak adja ki magát, és a földet ő veszi át, az a személyben téved, míg a dologban téved az, aki aranyat kíván vásárolni, de tudta nélkül sárgarezet vesz. Kézenfekvő példát jelentett a számára *Jákob* és *Rábel* története is az ószövetségi Szentírásból: *Jákob* csak a nászéjszaka után döbbsent rá arra, hogy akit elfátyolozva a sátrába vezetett, az nem a szeretet *Rábel*, hanem annak nővére, *Lea* volt. Hogy *Jákob* házasságát jogi szempontból értelmezze, *Gratianus* megkülönböztette az előzetes és az utólagos konszenzust. Az előzetes konszenzus hiánya miatt ez a házasság érvénytelen lett volna, hiszen *Jákob* tévedett a menyasszony személyében, utólagos (hallgatólagos) konszenzusa, azaz hogy *Leát* nem bocsájtotta el magától, a már fennálló házasságot érvényessé tette. *Plöchl* szerint *Gratianus* próbálta elkerülni azt a kérdést, hogy a házasság elhálása *Jákob* és *Lea* esetében az előzetes konszenzus hiányában vajon jogellenes magatartás (házasságtörés) volt-e, sőt nehézkesnek találta a *magister*nek a magyarázatát arra, hogy miért nem tekintette ő maga jogellenesnek az érintkezést.⁶² *Lea* „házasársi vonzalommal fizette ki az adósságát”, hangsúlyozta *Gratianus*, másrészt pedig jogosan gondolhatta azt, hogy „az elsőszülött törvénye” és az „atyai hatalom” jogszerűen egyesítette *Jákob*bal.⁶³ *Plöchl* véleményével szemben *Gratianus* álláspontja azért is indokoltnak tekinthető, mert a nőtestvérek atyja, *Lábán* az idősebb leány korábbi kiházásítása kapcsán a korabeli mezopotámiai jogszokásokra hivatkozott,⁶⁴ amelyek szerint a nő

⁶⁰ dict. § 1. C. 29. qu. 1. Idézi: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 55.

⁶¹ GAUGUSCH, Der Irrtum als Ehehindernis 13.

⁶² PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 56.

⁶³ C. 29. qu. 1. § 3. „(...) nec tamen ex primo concubitu fornicarii iudicantur, cum ille maritali affectu eam cognoverit, it illa uxorio affectu sibi debitum persolverit, putans lege primogenitarum et paternis imperiis se sibi iure copulatam.”

⁶⁴ I. Mózes 29:26.

részéről az atya volt a házassági szerződést megkötő fél. *Jákob* részéről az elhálás jogellenességének kérdése fel sem merülhet, hiszen őt apósa tévedésbe ejtette. Az pedig, hogy *Leát* nem bocsájtotta el, és ezzel az utólagos konszenzussal orvosolta a házassági akadály ellenére megkötött házasságot, csak részben magyarázható a poligám házasság lehetőségével.⁶⁵ Bár *Gratianus* a történet jogi értelmezése foglalkoztatta, nem túlzás talán azt az ezen túlmutató következtetést sem levonni, hogy a korábban csalásra is kész *Jákob* könyörületeséget tanúsított *Lea* iránt. A fenti gondolatmenet folytatásának tekinthető, hogy a *magister* a feleség nőtestvérével elkövetett házasságtörést is példaként hozta fel, amely azért történt meg, mert a férj feleségét összekeverte annak nőtestvérével. A *magister* ebben az esetben az *ignorantia* kifejezést használta, azaz a nemtudást a tévedéssel azonosította, míg *Plöchl* szerint helyesebb lett volna az esetet, amelyet a sógorság (*affinitas*) házassági akadályánál is felhasznált *Gratianus*, az *error* szóval visszaadni, mert a tévedés a bécsi kánonjogász fogalomhasználata szerint hamis elképzelés, míg a nemtudás az elképzelés hiánya.⁶⁶ A tévedés akadályának értelmezéséhez *Gratianaus* még a sátán példáját hozta fel, aki a világosság angyalának tünteti fel magát, hogy tévedésbe ejtse az embereket, valamint a „heretikusokat” (akik közül *Szent Ágostont*, *Szent Abrust* és *Szent Jeromost* nevesítette), hogy tanításaikkal megtévesszék a követőiket, majd a példák sorát a személyben való tévedésről szóló indoklással zárta: a házasság azért nem jön létre a személyben való tévedés esetén, mert az elképzelt személy vonatkozásában a konszenzus hiányzik.⁶⁷

Ezzel szemben a vagyonban vagy a bizonyos tulajdonságban való tévedés *Gratianus* szerint a házassági konszenzust nem zárja ki. Ehhez a kérdéshez azonban csekély indoklást fűzött, véleményét pár példával alátámasztva: aki egy prelaturát gazdagnak tart, majd később megtudja, hogy ez nem így van, hivatalát nem adhatja vissza arra hivatkozva, hogy tévedett, ha a megvásárolt szántóföld vagy szőlőskert terméketlennek bizonyult, az ügyletet nem lehet semmissé tenni és a szűznek vélt leányt nem lehet elbocsájtani, ha a házasságkötés után kiderül ennek az ellenkezője. Arra a kérdésre, hogy korábban tisztességtelen módon élő nővel egyáltalán megengedett-e a házasságkötés, *Gratianus* igenlő választ adott, sőt dicséretes tettek tekintette azt.⁶⁸ Mindezt *Plöchl* szerint azért tekinthetjük személyes véleményének, mert állításait nem támasztotta alá korábbi forrásokra történő hivatkozásokkal.⁶⁹ Bár ez kétségtelen, álláspontja a megváltásról és a megigazulásról szóló bibliai tanítás alapján könnyen érthető: *Pál* apostol szavaival élve „*Azért ha valaki Krisztusban van, új teremtés [az]; a régiek elmúltak, imé, újjá lett minden*”.⁷⁰

A tévedés negyedik típusa a jogállásban való tévedés a *magister* csoportosítása szerint, melyet egyetlen esettel szemléltetett, a házastársak szabad vagy (rab)szolga jogállásának kérdésével. Általában véve a (rab)szolgával kötött házasság vagy a (rab)szolgák egymás közötti házassága a kánonjog alapján érvényes volt. *Gratianus* ismét *Pál* apostol tanítására hivatkozva az egyházban az egyenlőség krisztusi törvényét tartotta szem előtt: „*(...) nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban*”,⁷¹ és ebben a korban valóban nem létezett olyan előírás, mely szerint szabad csak szabaddal házasodhatott volna. Konkrét forrásokat

⁶⁵ Lásd a rabbinikus jogtudomány hasonló álláspontját, melyre azonban *Gratianus* nem hivatkozott, a következő műben: DAUBE, *Summum Ius – Summa Iniuria* 306.

⁶⁶ PLÖCHL, *Das Eherecht des Magisters Gratianus* 57.

⁶⁷ Lásd hozzá: FREISEN, *Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur* 301.

⁶⁸ c. 13. C. 32. qu. 1.

⁶⁹ Lásd hozzá a magyarázatot: PLÖCHL, *Das Eherecht des Magisters Gratianus* 57.

⁷⁰ II. Korintus 5:17.

⁷¹ Galata 8:28.

nevezett meg arra nézve, hogy a nemszabadok házassága érvényes, míg az eltérő jogállású személyek közötti házasságkötés esetén az érvényesség feltételeként arról szólt, hogy a szabadnak a nemszabad fél jogállásáról a házasságkötést megelőzően tudomással kell bírnia, illetve a nemszabad urának a házasságkötéshez hozzájárulását kell adnia. Ebből az következik, hogy az eltitkolt jogállás alap lehet a házasság érvényességének a későbbi megtámadásához.⁷² Amennyiben az egyik fél a házasság fennállása alatt veszíti el a szabadságát, a házasság továbbra is fennáll, és a változás a másik fél jogállását nem érinti. Éppen így akkor sem kell a házasságot feloldani, ha valaki azért adja magát szolgaságba, hogy ezáltal szabaduljon meg házastársától,⁷³ hiszen ezt a magatartást az érvényes házasság fennállása alatt tanúsította.

3.4. A feltételhez kötött házasságkötés

Gratianus elsősorban a keresztények (a megkereszteltek) házasságát vizsgálta, amelytől elkülönítette a pogányok és a zsidók házasságát (*matrimonium infidelium*). A keresztények és a nem keresztények kötötti házasság lehetőségének a kapcsán jutott el ahhoz a kérdéshez, hogy lehetséges-e érvényes házasságot kötni úgy, hogy ennek feltételeként a „hitetlen” fél vallásváltását határozzák meg (C. 32.). Jogi szempontból értékelhető tanmondatot nem fogalmazott meg válaszként, hanem inkább a teológia irányába terelődött a gondolatmenete: az izgatta, hogy szabad-e valakit *Krisztus*nak úgy megnyerni, hogy ennek a célnak az érdekében bűnt követ el az ember. Ez a bizonytalanság a vonatkozó szakirodalomban többféle magyarázatot nyert, ami azzal összegezhető röviden, hogy a *magister* minden bizonnyal számolt a feltételhez kötött házasságkötés lehetőségével, ha annak jogi értelmezésével adós is maradt.⁷⁴

3.5. Raptus

A *raptus* (szöktetés) kérdésével *Gratianus* hosszan és részletesen foglalkozott (C. 36.) Abból a példából indult ki, hogy egy ifjú ajándékokkal környékez meg egy leányt anélkül, hogy annak apja az ajándékozásról tudna. Meghívja egy közös étkezésre, majd nemi erőszakot követ el a sérelmére. A *raptus* (5. §) definiálásakor⁷⁵ elhatárolta azt az egyéb erkölcstelenségektől (1. § *fornicatio* = paráználkodás, 2. § *stuprum* = erőszak, 3. § *adulterium* = házasságtörés, 4. § *incestus* = vérfertőzés), majd rögzítette, hogy *raptus* alatt a lánynak az erőszakos elszöktetését érti az apai házból a lány akarata, az apa akarata vagy mindkettőjük akarata ellenére abból a célból, hogy feleségül vegye.

A római jogi hatást tükröző definíció⁷⁶ kapcsán három elemet szükséges hangsúlyozni. Egyrészt az erőszakot *Freiser* és más kánonjogászok is úgy értelmezik, hogy fizikai erőszakról van

⁷² dict. c. 3. C. 29. qu. 2. és dict. c. 6.

⁷³ Az értelmezést lásd hozzá: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 58. Figyelemre méltó párhuzam, hogy a *Kálmán* uralkodása idején, 1100 körül tartott első esztergomi zsinat határozata szerint a korabeli Magyarországon, ha valaki felesége elől menekülve magát önként eladta, és onnan nem is akart szabadulni a gyűlölet miatt, amit feleségével szemben érzett, örökké szolgaságban maradt, felesége pedig szabadon férjhez mehetett. Itt sem arról volt szó, hogy a státuszváltás a házasság érvénytelenségét eredményezte volna, hanem a magát szolgaságba adó fél magatartását értékelte a zsinat a házastárs elhagyásaként, ami a másik fél számára az újránházasodás lehetőségét biztosította. Lásd: Synodus Strigoniensis prior c. 52., Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana 356.

⁷⁴ HUSSAREK, Die bedingte Eheschließung 22–27.; PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 58–59.

⁷⁵ c. 1. q. 1. C. 36.

⁷⁶ KÖSTLER, Die väterliche Ehebewilligung 109–110.

szó a megvalósítás során,⁷⁷ míg *Mitterer* szerint a *raptus* fogalma az erkölcsi erőszakot is magába foglalja.⁷⁸ *Plöchl* a két felfogás között jelentős különbséget azért nem lát, mert *Freisen* fizikai erőszak alatt a kényszer mellett a fenyegetést és az erős félelem kiváltását is értette.⁷⁹ A *magister* az erőszak alkalmazását annak ellenére is hangsúlyozza, hogy a példában a férfi ajándékokkal vette rá a lányt arra, hogy az atyai házat önként hagyja el: ne feledjük, az erőszaktevés a vacsorát követően történt meg. A *raptus* azonban akkor is megvalósult, ha a szökésre hajlandó lányt az ellenállást tanúsító apától ragadták el, vagy ha az ellenálló lányt az apa beleegyezésével ragadták el.⁸⁰ A *raptus* lényegi elemét képezte továbbá, hogy az elkövetés helyszíne az atyai ház volt (*abductio*), míg végezetül a fogalmi elemek között az is szerepel, hogy a férfit házasságkötési szándék (*affectio maritalis*) vezeti. *Gratianus* a testi egyesülést a tényállási elemek között nem említette külön, de a bevezetőben szereplő példa alapján nyilvánvaló, hogy ennek is volt jelentősége. A sértett értelemszerűen csak nő lehetett. Arra azonban, hogy csakis tisztességes nő sérelmére lehetett volna a *raptus* elkövetni, nem tett utalást a *magister*. A *decreta* egy korábbi részében⁸¹ foglalkozott azzal az esettel, amikor eljegyzett leányt erőszakoltak meg, így most abból indulhatunk ki, hogy a *raptus*nál (C. 36.) sem az elkövetőnek, sem másnak eljegyzett leány nem lehetett sértett.⁸²

A definiálás kérdése után *Gratianus* rátért a *raptus* házasságot feloldó akadályként⁸³ történő értelmezésére, amely (az eljegyzett lány sérelmére elkövetett erőszakkal szemben) elhárítható akadály. Az akadály akkor hárult el, ha az elkövető jóvátételt fizetett és a leányt apja hatalma alá visszaadta. Amennyiben mindkettőjük részéről fennáll a házassági szándék, akkor további feltétel volt a leány atyjának jóváhagyása. Mivel a *Gratianus* kora előtti források ellenkező álláspontot képviseltek, a *magister* kifejtette, hogy az elkövető, ha a jóvátételt kifizette, többé nem tekinthető *raptus*nak, és ezért a vonatkozó kánonokat már nem lehet az esetében alkalmazni. Ez azt jelentette, vonja le a következtetést *Plöchl*, hogy a tett (vezekléssel összekötött) jóvátételét követően egyházi oldalról a házasság legitim formájának (*matrimonium legitimum*) kellett tekinteni az ilyen eljárást, amennyiben az atyai jóváhagyás is megvolt.⁸⁴ A *raptus* akadályának az elhárításával, a *raptus* időpontjára visszamenő hatállyal létrejött házasság érvényessége tehát alapvetően bizonyítás kérdése volt. Ha felmerült a gyanú, hogy az atyai jóváhagyás vagy az egyházi jóvátétel hiányzott, ezeknek a lényeges feltételeknek a meglétét ugyanúgy bizonyítani kellett, mint a házassági akaratot.

3.6. A nő feletti hatalom gyakorlójának a jóváhagyása

Az egyes házassági akadályok kapcsán a *magister* több helyen is beszélt a házasság atyai jóváhagyásának kérdéséről, mégsem adott világos képet arról, hogy a jóváhagyás általános értelemben feltétele-e az érvényes házasságnak. Kétségen kívül szükség volt rá *raptus* esetében,

⁷⁷ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 301., Kaiser, 186, SCHERER, Handbuch des Eherechts II. 381.

⁷⁸ MITTERER, Geschichte des Ehehindernisses der Entführung im kanonischen Recht seit Gratian 30.

⁷⁹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 60.

⁸⁰ COLBERG, Ueber das Ehenindernis der Entführung 64.

⁸¹ qu. 2. C. 27.

⁸² Gyakran szemére veti az utókor *Gratianus*nak állításai nem egyszer homályos voltát. El kell ismerni, hogy célszerűbb lett volna a szóhasználatban is következetesnek lenni, és az eljegyzett leány esetében sosem alkalmazni a *raptus* kifejezést, azonban a kutató a modernkori kodifikációs hullámok időszakáig, évszázadokkal *Gratianus* korát követően is újra és újra belebotlik hasonló problémába.

⁸³ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 608–610.

⁸⁴ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 62.

hiszen enélkül nem lett volna elhárítható a házassági akadály, de több szerző arra a következtetésre jutott a c. 12. C. 32. qu. 2. alapján, hogy az atyai jóváhagyásnak egyébként csak a házasság legitimitása szempontjából (*matrimonium legitimum*) volt jelentősége, és az érvényességet nem befolyásolta.⁸⁵ Ez a nézet azért tűnik helytállónak, mert *Gratianus* korában a titkos házasságok (*matrimonium clandestinum*) érvényesek voltak, és a tridenti zsinat házassági jogi dekrétumáig azok is maradtak, ha maga a *magister* nem is helyeselte az ilyen együttélést.

A jóváhagyás szempontjából két, egymással összefüggő tényre kell még felhívni a figyelmet. Ha az atya egyházi szolga volt, nem ő, hanem a nagyatyja járult hozzá a házasságkötéshez, és ha a házasságkötő fél volt nemszabad jogállású, a *matrimonium legitimum* létrejöttéhez az ő esetében szükség volt a felette hatalommal rendelkező személy jóváhagyására. *Plöchl* a forrásszövegből azt a következtetést vonja le, hogy *Gratianus* akkor is teljesnek (*matrimonium ratum*) tekintette a házasságot, ha a *dominus* jóváhagyása nem volt meg, az egyenes válasszal erre a kérdésre azonban adós maradt.

3.7. A fennálló házasság és az újraházasodás

A kánonjog fejlődésének későbbi szakaszában nevesített *impedimentum ligationis*,⁸⁶ azaz a fennálló, érvényes házasság házassági akadályá önálló akadályként még nem létezett, ezért *Gratianus* minden esetben valamely más akadály kapcsán tett említést róla.

A 12. századi nyugati jogi kultúrában kétséget kizáróan egy férfi és egy nő életközösségét tekintették csak szentségi karakterrel rendelkező életközösségnek. Bár az egyházatyák írásaiból ez a trend már jóval korábban kirajzolódott,⁸⁷ tény az is, hogy a korai egyházban, amely a zsidósághoz még természetes módon kötődött, tovább éltek a *Jézus Krisztus* kora előtti jogszokások és így a többnejűség is.⁸⁸ Mivel pedig a népvándorlás korában a kereszténységhez csatlakozás nem feltétlenül jelentette az ősi jogszokások elhagyását, a többnejűség a *Karoling* korig bizonyítottan jelen volt a nem zsidók körében is.⁸⁹ Ha az egy *Ádámnak* egy *Évát* teremtő isteni szándékot nem is találnánk elégségesnek, *Gratianus* az „istenszülő” anya házasságára hivatkozva a poligámiát teljes mértékben elutasította, sőt több helyen⁹⁰ is rögzítette – mintegy üzenetként modern és posztmodern kori olvasói számára –, hogy két különböző nemű személy közötti egység a házasság.

Egy példa segítségével azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy újraházasodhat-e az adott fél, ha házastársa még életben van. Példája szerint egy férfi fogságba került, és amikor felesége – tévesen – arról értesült, hogy a férj meghalt, új házasságra lépett. A férj azonban nem volt halott, sőt hazatérvén feleségét magának követelte. Az asszony azonban szerette új férjét, és nem akart tőle

⁸⁵ A széleskörű szakmai vitában ezen az állásponton van *Plöchl* és *Köstler* (Lásd: *PLÖCHL*, Das Eherecht des Magisters Gratianus 63.; *KÖSTLER*, Die väterliche Ehebewilligung 107). Ezzel szemben *Freisen* úgy véli, hogy az atyai jóváhagyás minden esetben feltétele az érvényességnek (lásd: *FREISEN*, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 316.), ahogy *Colberg* is erre a következtetésre jut, mivel a *raptus* esetében a konszenzust és az atyai jóváhagyást is önálló, házasságot feloldó akadálynak tekinti (lásd: *COLBERG*, Ueber das Ehenindernis der Entführung 66.).

⁸⁶ *Freisen* szerint *Gratianus* az *impedimentum ligationis* fogalmát egyáltalán nem ismerte (lásd: *FREISEN*, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 367.), míg *Wernz-Vidal* azt hangsúlyozta, hogy ez az akadály a *magister* korában nem önállóan létezett. Lásd: *WERNZ – VIDAL*, Ius Canonicum V. 281.

⁸⁷ *HERGER*, A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása 62–97.

⁸⁸ *RUFF*, The Problem of Monogamy vs. Polygamy and Its Regulation in the Mosaic Law as well as in Later Jewish and Christian Commentaries 155–162.

⁸⁹ A vonatkozó irodalmat lásd bővebben a következő műben: *HERGER*, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 18.

⁹⁰ C. 32 qu. 4. és qu 7.

megválni. Ebből a tényállásból kiindulva *Gratianus* két kérdést fejtett ki: vétkes-e a nő házasságtörésben és köteles-e visszatérni halottnak vélt, de mégis élő férjéhez. A házastárs fogságba esése természetesen nem jelentette a házasság megszűnését. Mivel pedig az első házasság érvényes volt, *Gratianus* azt a következtetést vonta le, hogy a nő köteles visszatérni a férjéhez. Ha a fogságba nem is követi férjét, nem mehet újra férjhez, de az új „férjnek”, aki a körülményekről nem tudott, a házasság érvénytelensége nem róható fel. A nő részéről az újránházasodás azonban kétséget kizáróan házasságtörés, és ezáltal az új házasság érvényességének az akadályja volt.⁹¹

A monogámia értelmezése a korai egyházban nem önmagában az egynejűség volt, hanem az egyetlen házastárs léte, azaz bigámisnak tekinthették azt is, aki ugyan érvényesen, de kétszer házasodott (*bigamia successiva*). *Gratianus* ezt a szigorú felfogást, mely szerint a házassági köteleket még a halál sem oldja fel, nem tartotta követendőnek. A bigámia valósulása szempontjából jelentőséget tulajdonított a házasság elhálásának, azaz a *sponsát*, ha az új házastársa az elhálás előtt meghalt, nem tekintette bigámisnak,⁹² ami logikus következménye volt annak, hogy özvegy csak az lehetett, aki elhált/befejezett házasságban (*matrimonium consumatum*) élt házastársa halála előtt. Szigorú érvényesült azonban abban, hogy a bigámisok közé sorolta azokat, aki a megkeresztelkedésük után házasodtak újra a *Privilegium Paulinum* lehetőségével élve,⁹³ vagy özvegyet vettek feleségül, mert az özvegy bűne rájuk is áterjedt.⁹⁴ Mi több, a *decreta* azt is rögzítette a 12. század közepén (!), hogy a *bigamus* nem kaphat püspöki hivatalt,⁹⁵ ami – mint annyiszor a jogtörténeti kutatások során – jog hatékonyságának kérdését veti fel.

Az újránházasodás általános tilalmát azonban mindezek ellenére sem tartalmazta a *decreta*,⁹⁶ csak a gyakori újránházasodását.⁹⁷ Hogy ez az újránházasodás időben mikor történhet, arra nézve nem adott a *magister* útmutatást. Korának világi jogában ismert volt az elvárt özvegyi időtartam, melynek megszegését infámiával büntették. Az egyházjogon belül ennek *Gratianus* nem tulajdonított jelentőséget,⁹⁸ miközben beszélt a házasságkötésre nem alkalmas időkről. Tiltotta a bőjt idején történő házasságkötést,⁹⁹ és bár idézett egy ellenkező tartalmú kánont, ő csak tiltó akadálynak (*impedimenta matrimonii impedientia*), nem pedig a házasságot feloldó akadálynak tekintette ennek figyelmen kívül hagyását.¹⁰⁰

3.8. Impotencia

Mivel *Szent Ágoston* a házasság javai között másodikként a gyermekeket adta meg, ez a bibliai természetjogon alapuló szemléletmód továbbélt a nyugati kereszténységben, mint ahogy a természetjog univerzális elemei¹⁰¹ között (a keresztény kultúrán kívül) is általános az elfogadottsága. A szerzetes *Gratianus* sem tagadhatta a házaselet jelentőségét, ahogy ezt a házasság elhálása

⁹¹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 65.

⁹² Lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 65.

⁹³ C. 28.

⁹⁴ C. 27. qu. 2.

⁹⁵ dict. c. 2. C. 28. qu. 3.

⁹⁶ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 66.

⁹⁷ dict. § 1. c. 7. C. 31. qu. 1.

⁹⁸ dict. c. 7. C. 2. qu. 3.

⁹⁹ dict. c. 7. C. 33. qu. 4.

¹⁰⁰ Lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 66.

¹⁰¹ Lásd hozzá: DAUBE, Law in the Narratives 1–73.

tekintetében a *matrimonium consumatum* fogalma kifejezte, sőt a végcélra, azaz a gyermeknemzésre tekintettel a házastársak morális szempontból elfogadott feladatának tekintette azt. Lutherhez és Kálvinhoz hasonló értelmezést a házastársak kölcsönös szeretetének ehhez a kifejeződéséhez¹⁰² a *magister* művében azonban hiába keresünk, hiszen az „istenszülő” anya házassága jelentette számára a házasságon belüli nemiséghez való viszonyulás alapját.

Plöchl bizonyítottan tekinti, hogy a házaseletre való testi alkalmatlanságot csak a 7. század körül kezdték el a nyugati egyház gyakorlatában a házassági akadályok közé sorolni, párhuzamosan azzal, hogy a házasság felbontásának lehetőségétől megtörtént az elzárkózás. *Gratianus* korára a felbonthatatlanság elve meghatározó trenddé vált, így érthető, miért érezte fontosnak, hogy rendkívül részletesen kidolgozza a testi alkalmatlanság kérdését (C. 27. qu. 2), *pe se* nem bontó okként, hanem házassági akadályként.

A *magister* a testi alkalmatlanságnak több típusáról beszélt. Fő kategóriája a *frigiditas* volt, mely alatt a természetes, testi képtelenséget értette arra, hogy a házastárs a házassági kötelezettségét teljesítse. A *maleficium*, azaz elvarázsoltság relatív impotenciaként szerepelt ebben a megkülönböztetésben, míg a *sterilitas* a terméketlenséget jelentette. A *frigiditas*¹⁰³ kifejezést csak férfiakra vonatkoztatta, míg nők esetében a nemi életre való képtelenségről beszélt úgy, hogy szakkifejezést erre a jelenségre nem alkalmazott. A *maleficium* alatt kizárólag férfi sérelmére elkövetett gonosztettet értett,¹⁰⁴ míg a *sterilitas* említése csak nőekkel kapcsolatosan fordult elő a művében. Bevezetőjében különösen figyelmet szentelt az elvarázsoltság esetének, míg a terméketlenség kérdése a háttérben maradt, mivel a házassági cél elérhetőségének, nem pedig a végcél (a fogamzás) tényleges megvalósulásának tulajdonított jogi jelentőséget. Ezzel az áttekintéssel a házasság céljára vonatkozó alapelvet rögzítette, ami a soron következő fejtegetés lényegi összegzését jelentette.

Ami a fő kategóriát, a *frigiditast* illeti, megszokott munkamódszerét alkalmazva most is, először az ellenvéleménynek adott hangot,¹⁰⁵ majd azzal ütköztetve vezette le saját álláspontját. A C. 33-ban leírt példa a következő volt: a férj szexuális képességét visszanyerve visszakövetelte a feleségét, aki időközben mással kötött házasságot. *Gratianus* válaszában abból indult ki, hogy az elhálás a házasságkötést követően a házasság megerősítését, teljessé válását jelenti. Ha ez a férj impotenciája miatt nem történik meg, a házasság feloldható. A testi képtelenségnek azonban már a házasságkötés előtt meg kellett lennie, azaz nem a házassági életközösség alatt bekövetkező változásról beszélt. A másik fél szabadon megházasodhat ilyen esetben, hiszen – tegyük hozzá – az akadály ellenére kötött házasság érvénytelen, és ebben az értelemben nem is újraházasodásról van szó. Bár *Gratianus* kifejezetten nem mondta ki, *Plöchl* exegézise¹⁰⁶ szerint mindkét fél hivatkozhatott a *frigiditas* akadályára. Akit ellenben elvarázsoltak, az jó cselekedetekkel, imával és böjtöléssel törekedjen egészsége helyreállítására, tanácsolta a *magister*.¹⁰⁷ Ha ez nem történne meg, a házasság feloldható, és mindkét fél szabadon házasodhat.

¹⁰² Lásd bővebben a következő tanulmányban felhasznált irodalmat: HERGER, A 17. századi protestáns természetjogászok családképe 57–90.

¹⁰³ dict. c. 28. C. 27. qu. 2.

¹⁰⁴ C. 33. qu. 1.

¹⁰⁵ exp. C. 33. qu. 1.

¹⁰⁶ dict. c. 28. C. 27. qu. 2.

¹⁰⁷ c. 4. C. 33. qu. 1.

Ezek után választ kellett adnia a *magister*nek a példában feltett kérdésre is. Ha a második házassága alatt a férj potenciáját visszanyeri, sem az ő második házasságát, sem feleségét nem lehet ebből az okból feloldani, ezért első házastársukkal nem egyesülhetnek újra mindaddig, amíg valamelyikük második házastársa él.¹⁰⁸ Ezt követően *Gratianus* azonban a második házassága alatt testi képességét visszanyerő férjről azt állította, hogy az idézett kánon szerint a férj második házasságát feloldották és első házasságát helyreállították. *Freisen* és *Plöchl* exegézisére támaszkodhatunk abban, hogy a *decreta* eme látszólagos ellentmondása mögött milyen koncepció rejlik. Az említett két szerző a c. 2. és a c. 4. összehasonlításával arra jutott, hogy nem ellentmondás áll fenn, hanem két eltérő szituációra eltérő választ adott *Gratianus*: az első esetben *frigiditas*ról volt szó, ezért a második házasság védelmet nyert, míg az utóbbiban *malefícium*ról, ami az első házasság védelmét jelentette.¹⁰⁹

A későbbi korok kánonjogászai számára a c. 18. C. 32. qu. 7. értelmezése is nehézséget jelentett. Az idézett forrás eredeti szövegét,¹¹⁰ amely a házasságban élő ember természetes igényeiből indul ki, és nem tiltja annak az újránházasodását, aki a másik fél testi alkalmatlansága miatt nem tudja magát hosszán tartóan megtartóztatni, *Gratianus* lényegében felülírta: úgy vélte, hogy akkor is lehetséges házasságra lépni, hogy ha a házaseletre való testi alkalmatlansága miatt a férj nem tudja megfizetni a tartozását („*Licet ducere aliam infirmo, cui sua ob infirmitatem corporis debitum reddere non valet*”). Világos, hogy az „istenszülő” anya házasságának koncepciója olyan mélyen meghatározta a *magister* gondolkodását, hogy – *Plöchl* szavaival élve – „*az evangéliumi és az apostoli tanításnak is teljes mértékben ellentmondott*”.¹¹¹ A szabad akarat jogi és erkölcsi jelentőségén túl ezzel a koncepcióval magyarázható az is, hogy sem *frigiditas*, sem *malefícatio* esetében nem kellett a feleknek a házasság feloldását kérni, hanem csak lehetőségük volt erre. Sőt, idézte Nagy Szent Gergelynek a ravennai püspökhöz írt levelét, melyben a pápa azoknak, akik nem képesek arra, hogy feleségüket „ismerjék”, azt a tanácsot adta, hogy éljenek velük testvér módjára.¹¹² Nehéz az európai jogi kultúra fejlődésének erről a szakaszáról a mai jogász számára szabatosnak tűnő módon fogalmazni, mert a terminológiai és dogmatikai kiforrottság hiánya ezt nem teszi lehetővé. Célszerű mégis a szerződések érvénytelenségére vonatkozó kötelmi jogi terminológiát használni, amit a szekularizáció korában meg is tett a magánjogtudomány: a semmisség, az érvénytelenség és a megtámadhatóság hármában az impotencia ilyen módon a megtámadhatóság körébe helyezhető el.

Mivel a *sterilitas* nem képezett házassági akadályt, nem volt jogi jelentősége annak, hogy a házasságkötés előtt, vagy azt követően következett-e be ez az állapot, ahogy ezt *Gratianus* több helyen is nyilvánvalóvá tette.¹¹³ Az érvelés világos: ilyen esetben nem az elhálás hiányzik (tehát a *matrimonium perfectum* megvalósult), hanem a gyermeknemzési szándék marad eredménytelen, a más nővel való gyermeknemzés pedig házasságtörés. Ennek igazolására *Ábrahám* vagy *Jákob* – már

¹⁰⁸ Lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 68–69.

¹⁰⁹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 69.; FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 340–341.

¹¹⁰ „*Quod posuisti, si mulier infirmitate correpta non valuerit viro debitum reddere, quid eius faciat jugalis: bonum esset, si sic permaneret, ut abstinentiae vacaret. Sed quia hoc magnorum est, ille, qui se non poterit continere, nubat magis (...)*”

¹¹¹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 70.

¹¹² c. 2. C. 33

¹¹³ c. 18. C. 32. qu. 4. és qu. 5.

többszörösen hivatkozott – története azért nem volt kívánatos hivatkozási alap *Gratianus*nál, mert a héber ősatyák poligám jogi kultúrában éltek.¹¹⁴

3.9. Cognatio carnalis

A vérrokonság és a sógorság házassági akadályát *Gratianus* együttesen, a következő egyszerű példa segítségével tárgyalta. Egy megözvegyült férfi újraházasodik, de az új asszony az elhunyt feleség negyedik fokon, magának a férjnek pedig hatodik fokon vérrokona. Házasságukból gyermekek születnek, de három év múlva a férj vérrokonságukra hivatkozva bírósághoz fordul. Állítása szerint neki e kétszeres vérrokonságról nem volt tudomása. A példa elsőként újra terminológiai kérdést vet fel, mivel *Gratianus* koráig a *consanguinitas*, *cognatio* és *affinitas* kifejezések használata nem volt letisztulva¹¹⁵ azokban a forrásokban, melyeket a *magister* összegyűjtött és felhasználta, illetve a vérrokonság és a sógorság között éles választóvonal ezekben nem volt.

Arra a kérdésre, hogy szabad-e egy férfinak a saját rokonai köréből házasodni, az ószövetségi példák közül a legismertebbekkel válaszolt. Az akkor még *Ábrámnak* nevezett *Ábrám* a féltestvérét, *Száráit*, a későbbi *Sárát* vette feleségül.¹¹⁶ *Izsák* és *Rebekka* szintén rokoni kapcsolatban álltak egymással, hiszen *Ábrám* tudatosan a saját rokonsága közé küldte vissza a szolgáját Mezopotámiába, hogy ott keressen feleséget fia, *Izsák* számára.¹¹⁷ Nem így járt el egy generációval később *Izsák* és *Rebeka* ikerfiai egyike, *Ézsau*, aki a kánaáni lányok közül választott magának két feleséget,¹¹⁸ míg öccse, *Jákob*, a nagybátyja két lányát, *Rábel*t és *Leát* vette feleségül.¹¹⁹ *Gratianus* az ősatyák korát követően a *Mózes*szel kötött szövetség korára hivatkozva is hangsúlyozta, hogy a zsidóság rendszerint a saját törzsén, illetve népén belül házasodott. Mindebből arra jutott, hogy a vérrokonság házassági akadályát az Ószövetség idején nem érvényesült, sőt evangéliumi vagy apostoli normát sem talált rá. *Plöcht* ez alapján vont le azt a következtetést, hogy a vérrokonság kifejezetten egyházjogi házassági akadály, és kötő ereje az egyházi hatalomból vezethető le.¹²⁰

Gratianus egyben válaszolt a például hozott eset kapcsán két további kérdésre. Arra, hogy a rokonok közötti házasságkötés hányadik fokig nem megengedett a férj, illetve a feleség oldalán, a

¹¹⁴ *Ábrám* és *Sára* házasságát, illetve *Ábrámnak* *Sára* szolgálójával, *Hágárral* történő gyermeknemzését, amely a mezopotámiai jogszokások szerint teljesen elfogadott volt az elsőfeleség meddősége esetén, lásd: I. Mózes 16.; *Jákob* feleségeinek, *Rábel*nek és *Leán*ak a kezdeti meddőségét, és a két szolgálóval, *Bilhával* és *Zilpával* történő gyermeknemzést lásd: I. Mózes 29. és 30.

¹¹⁵ Erről a problémáról bővebben lásd: FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 372.

¹¹⁶ I. Mózes 11:31.

¹¹⁷ I. Mózes 24. 1–8. „*Ábrám* pedig vén élemedett ember vala, és az Úr mindenben megáldotta vala *Ábrám*ot. Monda azért *Ábrám* az ő háza öregebb szolgálójának, aki önéki mindenében gazda vala: Tedd a kezéd tomporom alá! Hogy megeskessenek téged az Úrra, a mennynek Istenére, és a földnek Istenére, hogy nem vészesz feleséget az én fiamnak a Kananensok leányai közül, akik között lakom. Hanem elmégysz az én házámba, és az én rokonságim közé és onnan vészesz feleséget az én fiamnak *Izsáknak*. Monda pedig önéki a szolgáló: Hátha az a leányzó nem akar velem eljöni e földre, ugyan vissza vigyem-é a te fiadat arra a földre, ahonnan kijöttél vala? Felele néki *Ábrám*: Vigyázz, az én fiamat oda vissza ne vidd. Az Úr az égnek Istene, ki engemet kibozott az én atyámnak házából, és az én rokonságimnak földéről, aki szólt nekem, és megesküdött nekem mondván: A te magodnak adom ezt a földet; elbocsátja az ő Angyalát te elötted, hogy onnan végy az én fiamnak feleséget. Hogyha pedig nem akar a leányzó teveled eljöni, ment lészesz az én esketésem alól; csakbogy az én fiamat oda vissza ne vidd.”

¹¹⁸ I. Mózes 26: 34–35 „s mikor *Ézsau* negyven esztendő vala, feleségül vevé *Jebudithot*, a *Khittens Beéri* leányát, és *Boszmatot* a *Khittens Elon* leányát. És ők valának *Izsáknak* és *Rebekának* lelke keserűsége.”

¹¹⁹ I. Mózes 29:16–28.

¹²⁰ Lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 71–72.

hetedik fokot adta meg.¹²¹ A nehézség abból adódott, hogy az általa használt források három különböző fokszámítást tartalmaztak. *Freisen* és *Knecht* szerint a római jogi fokszámítás, amely a szülőkhöz (*parentes*) képest eltérő viszonyban álló gyermekek, az egyenes ág (*linea directa*) és az egyéb rokonok, valamint az oldalág megkülönböztetésén alapul, kivételesen fordult csak elő az egyházjogi forrásokban és ebből adódóan *Gratianus* gyűjteményében is.¹²² Hasonlóan ritkán jelent meg a germán fokszámítás¹²³ is, amely a rokonok két körét különböztette meg: az örökgyógy atyját, anyját, testvérét és gyermekeit, valamint az egyéb rokonokat. Itt nem a nemzések, hanem a személyek száma volt mérvadó a fokszámításban egy meghatározott őstől egy meghatározott leszármazottig úgy, hogy az őst is figyelembe vették.¹²⁴ A *magister* műve nagy részében¹²⁵ az egyházi fokszámításon (*computatio canonica*) alapuló forrásokat tartalmazott, amely az egyeneság tekintetében a római jogi modellnek felelt meg, míg oldalágon, ha az örökgyógytól való távolság nem ugyanakkora volt, a távolabbi volt a döntő.¹²⁶ Mindezek alapján *Gratianus* arra jutott, hogy – beszámítjuk a fokok közé magát az őst, vagy sem – a hat foknál kevesebb távolság nem elfogadható, azaz a ragaszkodott a hét foknyi távolság meglétéhez a házasságkötésnél. A *magister* erre a következtetésre *Sevillai Isidora* (c. 560–636) hivatkozva, a világ teremtése óta eltelt korszakok közötti eltéréseket figyelembe véve jutott.¹²⁷ Mivel azonban ugyanez volt az álláspontja kortársának, *Petrus Lombardus*nak (c. 1095/1100–1160) is, a későbbi kánonjog-tudomány a 12. századi viszonyokhoz képest elfogadhatónak tartja a tudományosságát ezt a szintjét.¹²⁸

A vérokonság tehát a hetedik fokig akadály (*impediment*) volt az érvényes és megengedett házasságkötésnek, de a joghatása nem azonos súllyal terjedt ki minden fokra. Ezért jogos *Gratianus* kérdése, hogy az a feleség, akinek nem volt tudomása a fennálló vérokonságról (vagy sógorságról), egyházi felmentéssel (*dispensation*) a férje mellett maradhat-e.¹²⁹ A házasságot nem minden esetben kell feloldani – adta meg válaszáat a c. 3-hoz fűzött *dictatumban* –, hanem csak az ötödik fokig, azaz felmentés esetén hatodik és hetedik fokú rokonok (és sógorok) között a kötelék érvényes marad és továbbra is fennáll, amennyiben a feleknek a köztük lévő akadályról nem volt tudomásuk a házasság létrejöttkor.¹³⁰

3.10. Affinitas

A sógorság (*affinitas*) alatt *Gratianus* egy vérokonsághoz hasonlítható rokoni kapcsolatot értett az egymással életközösségben élő egyik fél és a másik fél vérokona között a hetedik fokig terjedően. A megfogalmazás azért ilyen tág, mert a *magister* a bolognai iskola álláspontjának megfelelően

¹²¹ c. 19. C. 35.

¹²² c. 1., 3. és 4. C. 35. qu. 5., valamint C. 35. qu. 4. Lásd hozzá: FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 406–407.; KNECHT, Handbuch des katholischen Eherechts 470.

¹²³ dict. c. 21. C. 35. qu. 2.

¹²⁴ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 406–407.

¹²⁵ c. 20. C. 35 qu. 2., c. 2. § 5., c. 3., c. 4. qu. 5.

¹²⁶ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 73.

¹²⁷ Etymologiarum, Liber XI. c. 6.

¹²⁸ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 74. Lásd hozzá: FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 395.

¹²⁹ dict. c. 6. C. 35. qu. 5.

¹³⁰ Lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 75.

vizsgálta nem csak a fennálló házasságon kívüli, hanem a házasság nélküli együttélésben megvalósuló nemi kapcsolat jelentőségét is.

A testi egyesülés (*copula carnalis*) által létrejött sógorságot három különböző rendre (*genera affinitatis*) osztotta. Az első rendbe az egyik felet és a másik vérrokonát sorolta, a másodikba a felet és a másik fél sógorát, míg a harmadik rend a félre és a másik fél másodfokú sógorára terjedt ki. Ennek a tannak a jogi megvalósulása még az alábbi példa segítségével sem feltétlenül könnyen látható át: a két fitestvér (A és B) közül egy első (A) C-vel, a második (B) D-vel házasodott. Mindkét feleség az első rend szerint került sógorságba a férje testvérével, és a második rend szerint egymással. Ha tehát A meghalt és felesége (C) E-vel szeretett volna újraházasodni, akkor E D-vel, B feleségével a harmadik rend szerint került volna sógorságba. Ha pedig B is meghalt volna, akkor C és E között harmadik rendű sógorság miatt állt volna fenn az *affinitas* akadálya. *Gratiani* az akadály ellenére kötött házasságot a sógorság harmadik rendjéig tartotta feloldhatónak, míg azon túl csak tilosnak.¹³¹

Utólagos sógorság (*affinitas superveniens*) alatt a *magister* a házasságtörés által létrejövő sógorságot értette. Példája¹³² szerint egy házas férfi a felesége nőtestvérével lett „egy testté”, ezért a saját feleségével szemben az *affinitas* állapotába került. Emiatt az utólagosan megvalósult sógorság miatt a feleségével többé nem lehetett volna nemi kapcsolata, valamint a feleség nőtestvérével megvalósított vérfertőzés miatt azt a feleség halála után nem vehette volna el. Másik példája¹³³ az előző eset folytatását képezte. Arra, hogy a vétlen házastárs a másik fél életének idejében új házasságot köthet-e, a válasza egyértelműen nemleges volt.

Az utánzott sógorság vagy közmegebecsülés hiánya (*quasi affinitas*) néven említett harmadik típus esetében testi kapcsolat a felek között nem jött létre, ami alapvető különbség a sógorsággal és az utólagos sógorsággal szemben. *Plöchl* sajnálattal ismeri el, hogy *Gratianus* „rendszerzésében” némi ingadozás található a még nem elhált házasság kapcsán. A házasság szerződéses természetének az igazolása során a C. 27-ben a *magister* arról is beszélt, hogy a *sponsa* és a *sponsus* vérrokonai közötti házasság nem megengedett, majd máshol azt állította, hogy annak, aki a testvére feleségével hál, mielőtt azok házassága *matrimonium consumatum*má vált volna, megengedett a házasságkötése ugyanezzel a nővel a jóvátétel megfizetése után.¹³⁴ *Plöchl* kritikai észrevételében szemben érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy a két tényállás egymástól a lényegi pontban tér el: a második esetben már megtörtént az egyébként tiltott magatartás tanúsítása, ezért részesítette az elhált kapcsolatot előnyben *Gratianus* a még nem elhált házassággal szemben.

Az *affinitas* körében a *magister* végezetül a második házasságból származó utódokról (*suboles ex secundis nuptiis*)¹³⁵ is említést tett, ennek indoklásával azonban adós maradt. A modern kori kanonista, *Freisen* ezt a rendszerbeli elhelyezést azért tartja elfogadhatónak, mert *Gratianushoz*

¹³¹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 77.

¹³² dict. c. 80. C. 27. qu. 2.

¹³³ dict. c. 18. C. 32. qu. 7.

¹³⁴ A tudományos véleményeket ennek értékeléséről lásd: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 127–128.; FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 453, 498–499.; HÖRMANN, Die desponsatio impuberum II. 316. Eheschließungsrechtes.

¹³⁵ C. 35. qu. 10.

hasnólán a kor más egyházjogászainál is elfordul, hogy a második házasságból született gyermekeket az első férjjel sógori viszonyban álló személyekként fogták fel.¹³⁶

3.11. *Cognatio spiritualis et legalis*

Gratianus példája a lelki és a törvényes rokonság (*cognatio spiritualis et legalis*) tárgyalásához a következő volt. Mivel nagy tömeg volt jelen egy kereszteleés alkalmával, az atya tévedésből a saját fiát emeli ki a keresztségből, míg felesége, aki tudatosan saját gyermekének a keresztyanya szeretett volna lenni, ugyanígy tévedésből cselekedett. A feleség keresztyermekét nem sokkal később örökbe fogadta a férje, és eljegyezte a fiatalabb leányával, mikor még mindkét gyermek a bölcsőben feküdt. Három évvel később a feleség elhunyt, és megözvegyült férj a volt feleség *compaterének* az özvegyével lépett titkos házasságra (*matrimonium clandestinum*). Ez a második feleség azonban nem sokkal ezután – titkos házassága ellenére – házasságot kötött egy harmadik személlyel az egyház színe előtt. E példa kapcsán *Gratianus* öt kérdést tett fel, melyek közül három (az 1., a 3. és a 4.) esik a címben jelzett témakörbe. Milyen következménye van annak a házasság szempontjából, ha valaki a saját gyermekét emeli ki a keresztségből? Összeházashatja-e valaki a keresztyermekét, illetve örökbe fogadott gyermekét a vér szerinti gyermekével? Lehet-e házasságot kötni a korábbi házastárs *compaterének* korábbi házastársával? A válaszokat a *magister* úgy kívánta megadni ezekre a koránt sem egyszerű kérdésekre, hogy azok között az összhang létrejöjjön.

A lelki rokonság (*cognatio spiritualis*) definícióját a *decreta* közvetlenül nem tartalmazza, de a létrejöttének lehetséges módjai alapján levonható a következtetés, hogy mit értett a *magister* ez alatt. A szentséget képező kereszteleés következtében ún. közvetlen lelki rokonságban áll egymással a keresztszülő és a keresztyermek, valamint a kereszteleő és a megkeresztelt annak példájára, ahogy a bűnbocsánat szentségében a gyóntató és a gyónó gyermek is kapcsolatban áll egymással,¹³⁷ továbbá a bérmaszülő és a bérmagyermek között is keletkezik egy jogviszony.¹³⁸ A lelki rokonság azonban létrejöhetett a testi kapcsolat eredményeként is (*cognatio spiritualis superveniens*), azaz ha a férj egy gyermeket a keresztségből kiemelt, ő maga közvetlenül lett a keresztyermek lelki rokona, míg felesége közvetett módon, méghozzá azért, mert férjével ágyközösségben él. Arra a *decretát* értelmező szakirodalom nem tud egyértelmű választ adni, hogy csak a házasság keretei között megvalósuló, vagy az azon kívüli nemiség is figyelembe vehető-e az akadály létrejöttében.¹³⁹ A *compater* illetve a *commater* fogalma, amelyet aztán a bérmaszülő tekintetében is alkalmazhatunk, szintén magyarázatot kíván. A keresztszülő és a házastársa a köztük lévő házastársi kapcsolat által válik együtt keresztszülőpárrá. A keresztszülő és a megkeresztelt szülője (*compater, commater*) közötti rokoni kapcsolat ezzel szemben önmagában a kereszteleés tényén alapult.¹⁴⁰ Végezetül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kereszteleés a keresztszülő és a keresztyermek családtagjai között is létrehozott egyfajta rokoni kapcsolatot, amelyet a *decreta* a *confraternitas* kifejezéssel jelölt.

¹³⁶ A *suboles ex secundis nuptiis* házassági akadályként történő értelmezéséről, illetve azzal szemben lásd bővebben: FREISEN, *Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur* 491.

¹³⁷ *dict. c. 7. C. 30. qu. 1.* Keresztszülőként elsősorban laikusok jöhettek számba, az egyház nem szívesen látta azt, ha klerikus vállalt keresztszülői kötelezettséget. Lásd hozzá többek között: *c. 20. C. 18. qu. 2.*

¹³⁸ *c. 2., c. 3., c. 4. C. 30. qu. 1., c. 3. C. 30. qu. 4.*

¹³⁹ PLÖCHL, *Das Eherecht des Magisters Gratianus* 81.

¹⁴⁰ FREISEN, *Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur* 531.

Az első kérdésre, azaz hogy milyen következménye van a saját gyermek feletti keresztszülői kötelezettségnek a házasságra nézve, a *magister* a c. 2-höz fűzött *dictatumban*, majd azt megerősítve a c. 10-ben válaszolt. A saját gyermek feletti keresztszülőség házassági akadályt – természetesen – nem képezett, aminek a maga korában lehetett jogi jelentősége, hiszen a titkos házasság intézménye még hosszú évszázadokig tovább élt a nyugati kereszténység területén, és elképzelhető volt olyan eset, hogy a már titkos házasságban élő és így gyermekeket nemző felek a későbbiekben az egyház színe előtt kívántak házasságra lépni. A keresztszülő azonban a megkeresztelt szüleivel nem házasodhatott, azaz itt tényleges házassági akadályról volt szó, az azonban nem derül ki *Gratianus* szóhasználatából, hogy ennek az akadálnak csak tiltó, vagy a köteléket feloldó joghatályt tulajdonított – vonta le a következtetést *Plöchl* a forrásszöveg alapján.¹⁴¹ Ahogy a C. 7. címsorában már rögzítette, senki se válják el (*separatur*) felségétől azért, mert saját fiának szükség esetén a keresztszülője lett. Magától értendő, hogy – a teológiai megfontolásokkal szemben – szükségbeli keresztség esetén a keresztszülő személye jogi szempontból a háttérbe szorult.

A következő kérdés a keresztszülő vérszerinti gyermeke és a megkeresztelt közötti kapcsolatra vonatkozott. Az ilyen személyek közötti házasság elvileg tilosnak minősült, bár erről részleteiben a *magister* nem szólt. *Plöchl* szerint biztosra vehető, hogy ez nem feledékenységének köszönhető, hiszen másutt¹⁴² már rögzítette ezt az elvet, hanem annak, hogy magától értendőnek tekintették az érvényesülését.¹⁴³ Azokkal a gyermekekkel, akik a *compaternitas* előtt vagy után születtek, minden további nélkül megengedhető volt a házasságkötés.¹⁴⁴ Sokkal inkább azzal foglalkozott tehát *Gratianus*, hogy a további rokonokkal szemben (így a megkeresztelt testvérei és a keresztszülő vérszerinti gyermekei között) szükséges-e ezzel az akadállyal számolni: a megkeresztelt és a *commater* leánya közötti (általában véve tehát a megkeresztelt és a keresztszülő gyermekei közötti) házasságkötést lehetségesnek tartotta, amennyiben a házasságkötéskor az akadály fennállásáról nem volt a feleknek tudomásuk. Ebből *Plöchl* azt a következtetést vonta le, hogy *Gratianus* a fent tárg értelemben megfogalmazott akadályt leszűkítette arra az esetre, ha a felek tudatosan kötöttek az akadály ellenére házasságot.¹⁴⁵

A harmadik kérdésre, hogy a *compater* feleségével köthető-e házasság, a *magister* nehezen talált választ. Általában véve, ha elhált házasságról volt szó, a *compater* felesége *commater* lett. Adódhatott azonban ennél bonyolultabb eset is, amely a glosszator-irodalomból vett példával szemléltethető.¹⁴⁶ *Berta*, *Martin* felesége, a keresztanyaja lesz *Mária* lányának. Ezért *commaterjévé* válik *Máriának*. Amennyiben a házassága *Martin*nal el lett hálva, *Martin* is bekerül a szellemi rokonok körébe *compater indirectusként*. *Mária* *Bertával* azonban *commater directa*, és rajta keresztül *Martin*nal *commater indirecta*. Ha *Berta* halálakor *Máriát* szemeli ki *Martin* feleségnek, ennek a házasságnak a szellemi rokonság útjában áll. *Gratianus* szerint az általános elvből és a c. 5. C. 30. qu. 4-hez fűzött *dictatumból* fakadóan nem megengedhető az ilyen házasságkötés, az azonban nem derül ki a megfogalmazásból, hogy az akadály a megkötött házasság feloldását is eredményezhetné-e, vonja le a következtetést *Plöchl*.¹⁴⁷

¹⁴¹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 83.

¹⁴² c. 5. C. 30. qu. 1.

¹⁴³ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 83.

¹⁴⁴ FRIEDBERG, Decretum 1104.

¹⁴⁵ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 84.

¹⁴⁶ Lásd az eset részletes elemzését: FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 539.; SCHERER, Handbuch des Eherechts II. 313–314.

¹⁴⁷ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 85.

Ugyanennél a kérdésnél *Gratianus* a törvényes rokonsággal (*cognatio legalis*) is foglalkozott. Bevezetőjében *Miklós* pápának a bolgárokhoz írt levelére hivatkozott, amely tipikusan az a pontja a *decretának*, amelynél a recepció korabeli római jogi hatást¹⁴⁸ nem egy szerző megkérdőjelezte. Így *Lindner* és *Plöchl* maga is arra az álláspontra jutott pápai levél alapján, hogy legalább a 9. századtól érvényesült az egyházi joggyakorlatban a törvényes rokonság akadály.¹⁴⁹ Ami azonban annak a természetét illeti, arról *Gratianustól* csak annyit tudunk meg, hogy az örökbefogadott gyermek és a vérszerinti gyermekek között nem jöhet létre házasság. Arról nem beszélt, hogy ez csak tilalom, vagy a házasság feloldását is eredményezheti, és arról sem, hogy milyen terjedelmű ez az akadály, illetve az *adoptio* mely típusait kell ebbe a körbe sorolni.

3.12. Incestus

A vérfertőzés házassági akadályá minden korábban tárgyalt akadállyal szemben sajátos annyiban, hogy a tényállás megvalósulásához emberi cselekményre, egy büntetőjogi értékelést is kiváltó magatartás tanúsítására volt szükség. A *decretában* szétszórva található vonatkozó elemek közül elsőként azt szükséges említeni, hogy két felsorolásban is¹⁵⁰ – modern kifejezéssel élve – a nemi erkölcs elleni bűncselekmények között szerepelt. A tényállás megvalósulásához szükség volt a testi egyesülésre, a tudatos elkövetésre (*dolos*), azaz az elkövetőnek tisztában kellett lennie azzal, hogy a kérdéses személlyel fennálló rokonni vagy sógori kapcsolat miatt vérfertőzést valósít meg a magatartása.¹⁵¹

Az *incestus* jogkövetkezményei között elsőként a tartós házassági képtelenséget említhetjük.¹⁵² Vita alakult ki a szakirodalomban arra vonatkozóan, hogy a vérfertőzés, vagy az ezt követő hét év vezeklés képezi ugyanennyi időre a házassági akadályt,¹⁵³ abban azonban egyetértés uralkodik, hogy abszolút jellegű, azaz mindenkivel szemben érvényesülő akadályról volt szó. A vérfertőzés jogkövetkezménye volt az infámia is,¹⁵⁴ melynek értelmében a becstelen személy sem felperesként, sem tanúként nem léphetett bíróság elé,¹⁵⁵ és gyermekei illegitimnek minősültek.¹⁵⁶ Hogy *Gratianus* hányadik fokú rokonságig, illetve sógorságig számolta a vérfertőzést, az a művéből nem derül ki. Ezért *Plöchl* azt vélelmezi, hogy az ilyen magatartás házassági akadályként történő értékelése nem volt szűkebb körre szorítva, mint maga a rokonni vagy a sógori kapcsolat.¹⁵⁷

A vérfertőzés alapesetén túl ezt a fogalmat *decrata* a szüzekre is használta, ha megáldásuk után mégis házasságra léptek.¹⁵⁸ Itt azonban *Plöchl* szerint sokkal inkább analógiáról van csak szó, mint az *incestus* kiterjesztett értelmezéséről.¹⁵⁹

¹⁴⁸ *Freisen* római jogi eredetűnek vélte a *cognatio legalis* házassági akadályát. Lásd: FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 533.

¹⁴⁹ LINDLER, Die gesetzliche Verwandtschaft als Ehehindernis im abendländischen Kirchenrecht des Mittelalters 21.; PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 86.

¹⁵⁰ dict. c. 10.C. 32. qu. 7., valamint dict. c. 2. C. 36. qu. 1. Az utóbbi forráshely a vérfertőzést a vérrokonokon kívül az egymással sógorsági viszonyban állókra is kiterjesztette.

¹⁵¹ dict. c. 6. (7.) C. 34. qu. 1.

¹⁵² Többek között: c. 20. C. 32. qu. 7.

¹⁵³ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 582.

¹⁵⁴ c. 17. C. 6. qu. 1.

¹⁵⁵ c. 4. C. 3. qu. 4.

¹⁵⁶ C. 35. qu. 7.

¹⁵⁷ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 87.

¹⁵⁸ c. 9. D. 27.

¹⁵⁹ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 88.

3.13. Az *adulterium* és a vezeklés „akadálya”

Mivel *Freisen* nem csak az *incestus*, hanem a *raptus*, a házasságtörés (*adulterium*) és más bűncselekmények esetén is a vezeklést önálló házassági akadálnak tekinti, a házasságtörés kapcsán is az erről szóló értelmezési vitával foglalkozik. *Plöchl* sem tagadja, hogy *Gratianus Tractatus de poenitentia* című műve önmagában is igazolja azt a kiemelt figyelmet, amelyet a *magister* az önmagtartóztatást megvalósító vezeklésnek szentelt, és azt sem, hogy ez – különösen a házasság intézménye ellen elkövetett – bűncselekményekért való bűnhődést jelentette. *Gratianus* foglalkozott a „*discéretre méltó önmegtartóztatással*”, amikor a házasságkötést követően erre nézve fogadalmat tesznek, és ismert az is, hogy bizonyos szintén önmegtartóztatással járó időszakoknak, így a böjti időnek hatása volt a házasság létrejöttének lehetőségére. Egyik esetben sem arról van azonban szó, vélekedik *Plöchl*, hogy a vezeklés (amely különböző bűncselekményekre vezethető vissza) önmagában akadály lenne, hanem olyan akadályokról beszélünk, amelyek a vezeklés által háríthatók el.¹⁶⁰ Ez lehet a kiinduló pontunk a házasságtörésnek házassági akadályként történő értelmezésekor is.¹⁶¹

A házasságtörés tág fogalmához sorolta *Gratianus* minősített *fornicatió*ként a klerikus paráznaságát lelki leányával,¹⁶² az ágyasságban történő együttélést, különös tekintettel arra az esetre, ha az egyik fél nemszabad jogállású,¹⁶³ valamint az úgynevezett mértéktelen szexuális kielégülést.¹⁶⁴ A szűk értelemben vett házasságtörés ezzel szemben a házastárs nem megengedett nemi kapcsolatát jelentette egy harmadik személlyel, melyet *Gratianus* részletesen tárgyalt (C. 31.): kapcsolatra lép valaki más feleségével, majd feleségül veszi annak halála után – szolt a példa. A *magister* kérdése (q. 1.) az volt, hogy lehetséges-e a házasságkötés azok közt, akik egymással házasságtörést követtek el. Rögzítette, hogy maga a házassági akadály a házasságtörés megvalósításával jött létre, de a külvilág előtt a házasságkötési kísérlettel jelent meg. A házasságtörés feltételezte a szándékosságot, amely az elkövető vétkeességét eredményezte,¹⁶⁵ és a szabad akaratot is, azaz az erőszak alkalmazása a házasságtörést kizárta.¹⁶⁶ *Gratianus* úgy vélte, hogy a házasságtörők között rendszerint öt, különösen súlyos esetekben hét év vezeklést¹⁶⁷ követően létrejöhet érvényes házasság. Az akadály ellenére megkötött házasság ugyan feloldható, de az előzőekből következően időhöz kötött¹⁶⁸ és relatív természetű volt, azaz csak a házasságtörő felek között állt fenn.

Folytatva a példát *Gratianus* azt is vizsgálta, hogy férje élete idején feleségül veheti-e a házasságtörő nőt az, akivel tettét elkövette. Az ilyen házasságot két akadály gátolta: a fennálló házassági kötelék, valamint a házasságtörés. Az egyik a férj halálával hárul el, a másik a halál vagy a vezeklés által. Következtetése természetesen ugyanaz lett, mint az első esetben.¹⁶⁹

¹⁶⁰ LARSON, Master of Penance: Gratian and the Development of Penitential Thought and Law in the Twelfth Century; PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 88–91.

¹⁶¹ WINROTH, Gratian 141–142.

¹⁶² c. 9. C. 30. qu. 1.

¹⁶³ c. 2. C. 32. qu. 2., valamint c. 9. és c. 15. C. 32. qu. 4.

¹⁶⁴ c. 5. C. 32. q. 4.

¹⁶⁵ dict. c. 2. C. 31.

¹⁶⁶ C. 32. qu. 5.

¹⁶⁷ dict. c. 11. C. 38. qu. 2. Lásd hozzá: FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 582. és 622., valamint PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 92.

¹⁶⁸ C. 32. qu. 1.

¹⁶⁹ dict. §.2. c. 10. C. 32.

A harmadik eset jelentősége elsősorban az, hogy ez az, ami az *adulterium* fogalmi körével kapcsolatban a későbbi egyházjogban is megmaradt: a bűncselekmény (*crimen*) elkövetésének a házassági akadályként történő értékelése.¹⁷⁰ A tényállás akkor valósul meg, ha az egyik vagy mind a kettő fél az egyikük házastársának halálához hozzájárul, vagy ha házasságot ígértek egymásnak valamelyikük házastársa halálának az esetére. Ez az akadály tartósan alkalmas volt arra, hogy az akadály ellenére kötött házasságot feloldják, azaz vezeklés által sem hárult el. Ehelyütt¹⁷¹ *Gratianus* az ószövetségi Szentírásból Dávid király és Betsabé történetét használta fel az érveléséhez, ezért érdemes felidézni az esetet: „Lón pedig az esztendő fordulásakor, mikor a királyok hadba szöktak menni, elküldé Dávid Joábot és az ő szolgálait ő vele, és mind az egész Izráelt, hogy elveszessék az Ammon fiait, és megszállják Rabba városát; Dávid pedig Jeruzsálemben maradt. És lón estefelé, mikor felkelt Dávid az ő ágyából, és a királyi palota tetején sétála: láta a tetőről egy asszonyt fürdeni, ki igen szép termetű vala. És elküldé Dávid, és tudakozódék az asszony felől, és monda egy ember: Nemde nem ez-é Bethsabé, Eliámnak leánya, a Hittens Uriás felesége? Akkor követeket küldé Dávid, és elhozatá őt; ki beméne ő hozzá, és vele hála, mikor az ő tisztátalanságából megtisztult; és annakutána visszaméne az ő házához. És fogada méhében az asszony, és elküldvén, megizené Dávidnak ilyen szóval: Teberbe estem! (...) Megvirradván pedig, levelet íra Dávid Joábnak, melyet Uriástól küldött el. Írá pedig a levélben, mondván: Állassátok Uriást legelől, ahol a harc leghevesebb és háta mögül fussatok el, hogy megölettesék és meghaljon. Lón azért, hogy mikor ostromlá Joáb a várost, állatá Uriást arra a helyre, ahol tudja vala, hogy erős vitézek vannak. Kijöven azért a városbeli nép, megmarcolának Joábbal, és elhullának egyesek a nép közül, Dávid szolgálai közül, és a Hittens Uriás is meghala.”¹⁷² *Gratianus* szerint a zsidóknak csak „az ő gyengeségük miatt” volt a házasságra lépés a volt házastárs meggyilkolása ellenére is megengedett, míg az evangéliumban az Úr ezt megtiltotta. További kutatási kérdés lenne, hogy ez az értelmezés mennyiben felelt meg a nyugati egyház korabeli szemléletmódjának, amelyre azonban ennek a tanulmánynak a keretei között nem tudunk kitérni.

Vitatható az is, hogy létezik-e olyan eset, amikor bizonyos feltételek meglétekor megengedett lehet a házasságtörés.¹⁷³ A *magister* – a monogám házasság kapcsán már szóba került – történetekre, elsősorban¹⁷⁴ Ábrahámnak és Sárának a hosszú időn keresztül gyümölcstelen házasságára utalt. Az ekkor még Ábrám nevet viselő ősatya a szolgálóval, Hágárral nemzett utódot, így *Gratianus* a közös gyermek, Izmael esetére hivatkozott a megengedhetőség példajaként: „És Szárai, az Ábrám felesége nem szüle néki; de vala néki egy Egyiptomból való szolgálója, kinek neve Hágár vala. Monda azért Szárai Ábrámnak: Ímé az Úr bezárolta az én méhemet, hogy ne szüljek: kérlek, menj be az én szolgálómboz, talán az által megépülök; és engede Ábrám a Szárai szavának. Vevé tehát Szárai, Ábrám felesége az Egyiptombeli Hágárt, az ő szolgálóját, tíz esztendővel azután, hogy Ábrám a Kanaán földén letelepedék, és adá azt Ábrámnak az ő férjének feleségül. És béméne Hágárhoz, és az fogada az ő méhében; ez pedig amint látta, hogy terbes, nem vala becsülete az ő asszonyának ő előtte.”¹⁷⁵ *Gratianus* hosszú elemzésének az idézése nélkül legyen elégséges ehelyütt következtetésének az ismertetése: a *magister* arra jutott, hogy az Ószövetség speciális kor speciális szabályait hagyta érvényesülni, és így a két ősatyát, Ábrahámot és Jákobot nem terhelte jogi felelősség a szolgálókkal történő gyermeknemzésért. Figyelemre méltó azonban, hogy mindeközben mélyen elítélte saját korának erkölcsi válságjelenségeit, majd még egyszer megerősítette, hogy a házasságon kívüli nemi kapcsolat (a feleség meddősége vagy a férj

¹⁷⁰ dict. c. 3. C. 31. qu. 1.

¹⁷¹ dict. c. 7. C. 31. qu. 1.

¹⁷² II. Sámuel 11:1–5. és 14–17.

¹⁷³ C. 32. qu. 4.

¹⁷⁴ Ugyanitt *Gratianus* Jákob két feleségének (Ráchel és Lea) a két szolgálóját, Bilba és Zilpa történetét is megemlítette.

¹⁷⁵ I. Mózes 16:1–4.

házasság létrejötte után fellépő impotenciája miatt) harmadik személlyel gyermeknemzés céljából nem megengedett.¹⁷⁶

Plöchl mindezek összefoglalásaként megállapítja egyrészt, hogy megengedett házasságtörés a kánonjogban nem létezett és a házasságtörés akadálya ellenére létrejött házasság feloldható volt, továbbá azt, hogy az akadály vezeklés által, a vezeklési időt követően elhárult, ha *impedimentum criminis* volt, vagy a túlélő házastárs a házastársa halála esetére ígért házasságot a harmadik személynek.¹⁷⁷

3.14. *Impedimentum cultus disparitatis at mixtae religionis*

A hitvallás különbözőségének akadálya a *decretában* a nemkeresztyenyekkel kötött házasság érvényességének kérdésénél került elő.¹⁷⁸ *Gratianus* élesen ellenezte az „igazhitűeknek” „máshitű” keresztyenyekkel vagy nemkeresztyenyekkel való házasságra lépését, bár pontosan nem határozta meg, kiket sorol a *hereticus*, az *infidelis*, vagy a *Judens* személykörbe. Véleménye elsősorban abból világott ki, hogy a keresztyenyek és nemkeresztyenyek közötti házasságot a rokonság és a sógorság akadályával egy szintre helyezte.¹⁷⁹ Bizonytalanságban hagyta azonban olvasóit (és tanítványait) arról, hogy a heretikusokkal kötött házasságokra ezt a tilalmat teljes szigorral alkalmazandónak tartja-e, illetve arról, hogy a tilalmat az (isten) természetjogból, az egyházjogból vagy mindkettőből eredezteti.

A zsidók házasságát, ha a nő katolikus vallásba való átlépését követően jött létre, feloldhatónak fogadta el, mint ahogy azt is, hogy az ebből a házasságból származó gyermekeknek szerinte anyjuk vallását kell követniük.¹⁸⁰ A kánont azzal indokolta, hogy a katolikus asszony lelki üdve ilyen esetben veszélyben van, amit további hivatkozásokkal is megerősített a gyűjteményében. Szigora alól egy kivételt látni: azt a kifejezetten csak heretikusokra, zsidókra nem kiterjedő enyhítő körülményt, amikor a heretikus férfi megígéri a házasság létrejötte előtt, hogy a katolikus vallásra tér.¹⁸¹ *Plöchl* ezt a kivételt a *Gratianus* korabeli partikuláris jogokkal magyarázza: a *magister*, aki az általános jogot kívánta bemutatni, ezt a feltételes házasságkötést is beemelte gyűjteményébe, de személyes állásfoglalást nem fűzött hozzá.¹⁸² Összességében megállapítható, hogy *Gratianus* az *impedimenta cultus disparitatis* és a *mixtae religionis* akadályát nem tartotta elháríthatónak, de *Freisen* úgy véli, hogy amennyiben az akadály ellenére mégis létrejött egy vegyes házasság, akkor az érvényes volt, tehát erre az akadályra hivatkozva ebben a korban a házasságot feloldani nem lehetett.¹⁸³

3.15. *Votum*

A *votum* kifejezés a *decretában* nem csak szüzességi fogadalom, hanem – *Gratianus* házasság-felfogásához igazodva – önmegtartóztatási fogadalom értelemmel is megjelent, mindenkor a szabad

¹⁷⁶ dict. c. 10. C. 32. qu. 4.

¹⁷⁷ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 93.

¹⁷⁸ C. 28. qu. 1.

¹⁷⁹ dict. § 3. c. 14. C. 28. qu. 1.

¹⁸⁰ c. 10. C. 28.

¹⁸¹ A forráshely azért is jelentős, mert hivatkozási alapot képez a feltételhez kötött házasság mellett, lásd: HUSSAREK, Die bedingte Eheschließung 26–27.

¹⁸² PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 94.

¹⁸³ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 635.

akarát hangsúlyozásával. A házassági akadályok körében az előbbinek volt jelentősége: a fogadás által az érintettnek egy hűségen alapuló, személyes elkötelezettsége jött létre *Istemnel*, ami a házassági kötelékkel azonos módon nyert értelmezést.¹⁸⁴ A *magister a votum* három típusáról írt. Az özvegy a gyülekezet színe előtt, ünnepélyes formában tehetett fogadalmat, melynek külső jele az elfátyolozás volt.¹⁸⁵ A szűz megáldása (*consecratio, benedictio*)¹⁸⁶ egy korhatárhoz kötött, szintén elfátyolozással járó típus volt.¹⁸⁷ Végezetül a szerzetesek a kolostor közösségének a vezetője kezébe tették le (kevésbé ünnepélyes) fogadalmukat, amelyet írott formában a kolostornak való önátadási aktus követett. A 43 hivatkozott kánon alapján nehéz egységes képet alkotni arról, hogy ezek a fogadalomtípusok mennyiben képeztek házassági akadályt, véli *Plöchl* elsősorban a pisai (1135) és a lateráni zsinat (1139) szemléletmódja közötti eltérés alapján, amely ahhoz vezetett, hogy a *magister* bizonyos esetben csak tiltó jelleget tulajdonított nekik, míg másutt az akadály ellenére létrejött házasságot feloldhatónak tekintette.¹⁸⁸ *Knecht* csak jóval *Gratianus* művének keletkezése után, *VIII. Bonifác* (1295–1303) korától látja egyértelműen bizonyítottnak azt, hogy a szüzességi fogadalom ellenére létrejött házasság feloldható volt.¹⁸⁹ Ha azonban titkos vagy formahibás fogadalomról volt szó, a házassági kötelék (tényleges házassági életközösség nélkül) megmaradt, és az érintett fél hosszan vagy akár életfogytig tartóan vezekelt. *Gratianus* annak a kérdésnek, hogy a szankció közvetett módon a másik házastársat is éritette, nem tulajdonított jelentőséget.

3.16. Ordines sacri

Az elkülönült papi rend (*ordo clericorum*) kialakulásától *Gratianus* koráig a nőtlenségére vonatkozó szabályok fejlődéstörténetét,¹⁹⁰ illetve a korabeli papság életmódjáról szóló forrásokat és szakirodalmat¹⁹¹ áttekinteni ennek a tanulmánynak a keretei között nem tudjuk. A *decreta* keletkezése körüli évtizedek változásai azonban mindenképp említésre méltók. A 11. századtól kezdődően megsokasodó egyházi normák, amelyek hivatalvesztéssel vagy akár kiközösítéssel fenyegették az egyházzal ellentétes magatartást (ilyen volt többek között az, ha valaki felszentelésnek vetette alá magát anélkül, hogy feleségétől különválva élne, felszentelés után házasságra lépett, ágyast tartott vagy alkalmi *fornicatiót* követett el stb.), korlátozott hatékonysággal működtek. *VII. Gergely* (1073–1085) és az őt követő pápák elkötelezettsége a cölibátus mellett megmutatkozott a zsinati határozatokban (1089. évi melfi-i zsinat, 1105. évi nordhauseni, 1107. évi troyes-i zsinat, 1119. évi rheimsi, 1123. évi I. lateráni egyetemes zsinat, 1131. évi rheimsi zsinat) is, melyek közül a leglényegesebbnek az 1139. évi II. lateráni egyetemes zsinat határozata tekinthető: a *decreta* keletkezési időszakával lényegét tekintve egybeesett az, hogy rögzítették, hogy a nagyobb rendű papok és a szerzetesek házassága nem csak tilos, hanem érvénytelen is, míg ezt megelőzően a klerikusok házasságkötésével szemben csak tiltó akadály létezett.¹⁹²

¹⁸⁴ c. 10. C. 27. qu. 1.

¹⁸⁵ Lásd többek között: dict. c. 15. C. 20. qu. 1. vagy c. 34. C. 27. qu. 1.

¹⁸⁶ Lásd többek között: c. 9. D. 27 vagy c. 15. C. 20. qu. 1.

¹⁸⁷ c. 15. C. 20. qu. 1. Lásd hozzá: SIPOS, A cölibátus (papi nőtlenség) – története és védelme 9.

¹⁸⁸ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 95–98.

¹⁸⁹ KNECHT, Handbuch des katholischen Eherechts 825.

¹⁹⁰ SIPOS, A cölibátus (papi nőtlenség) – története és védelme 4–31.

¹⁹¹ SIPOS, A cölibátus (papi nőtlenség) – története és védelme 32–35.

¹⁹² SIPOS, A cölibátus (papi nőtlenség) – története és védelme 36–37.

A nagyobb rendbe (*ordines sacri*) tartozás házassági akadály esetén a *magister* feltételezte a fogadalom kifejezett (nem pedig hallgatóságos) voltát.¹⁹³ Kérdéses volt azonban az, hogy mely rendekre vonatkozó felszenteléseket sorolta ebbe a körbe. Az említett zsinati határozat a püspököknek, papoknak, diakónusoknak (*diaconus*), alszerpapoknak (*subdiaconus*) és az ún. *clerici regulares* körébe esőknek tiltotta meg a házassóást.¹⁹⁴ A *decretá*ban azonban olyan meghatározások is előfordulnak, amelyek *Plöchl* értelmezése szerint nem estek egybe a II. lateráni zsinati kánonjaival.¹⁹⁵ Több helyen kimondta *Gratianus*, hogy az alacsonyabb klerikusoknak nem szükséges a házassóást feloldani és megtarthatják hivatalukat,¹⁹⁶ ami *Freisen* azzal magyaráz, hogy nem volt még világos a kézirat készítéskor, hogy a friss zsinati határozattal ez az állásfoglalás ellentétes.¹⁹⁷ *Plöchl* azonban inkább azt a kérdést teszi fel, hogy vajon *Gratianus* nem csak a zsinati határozat joghatálya előtti házassóagokról beszélt-e ilyen értelemben. Úgy véli, ez a különbségtétel azon a történeti tényen túl, hogy a 12. század közepén nem volt ritka, hogy egy klerikus nős volt, azt is megmutatja, hogy a *magister* az ilyen családi állást jogi értelemben legalábbis megtűrtnek tekintette.¹⁹⁸ Vitát keltett a vonatkozó szakirodalomban az is, hogy az *ordines sacri* körébe tartozónak tartotta-e *Gratianus* a határt képező alszerpapi hivatalát. *Gaugusch* szerint erre a válasz azért lehet inkább nemleges, mert – bár a *magister* elvárta az alszerpapoktól a házassóag nélküli életet és kifejezetten nem rögzítette, hogy a határ melyik oldalához számítanak¹⁹⁹ – külön kezelte ezt a kategóriát a nagyobb felszenteltek körétől.²⁰⁰

Gratianus tehát a felszentelést az alszerpaptól kezdődően fennálló házassóagi akadálynak tekintette. Mivel azonban az alszerpap fogadalma szerinte nem volt ünnepeles, ha az akadály ellenére házassóagra lépett, „a házassóag szentsége olyan erős” volt, hogy az akadálynak nem volt a házassóagot feloldó joghatálya.²⁰¹ Ha pedig az ordinált alszerpap hivatalát letette, a tiltó akadály már nem is állt fenn, ahogy ez a szerpap esetében is igaz volt.²⁰² S hogy mindez szemben áll a II. lateráni zsinat rendelkezésével, amely a klerikusoknak kivétel nélkül tiltotta meg a házassóást a házassóagot érvénytelenítő joghatállyal? *Plöchl* – a *Gratianus*t ért pontatlanság vádjával szemben – felvet egy érthetőnek tűnő magyarázatot a c. 1. D. 27. szöveghelyre hivatkozva. Itt először az szerepel, hogy aki házas vagy házassóadni szándékozik, azt ne engedjék nagyobb rendbe történő felszentelésre. Ha azonban fogadalmát leteszi, felszentelése mégis lehetséges. Ha a szerpap hivatalát fel akarja adni, megengedett számára a létrejött házassóag beteljesítése (elhálása), és a házassóag szentsége – mint már említésre került – erősebb a fogadalomnál. *Freisemmel* egyetértésben ez alapján azt állítja *Plöchl*, hogy

¹⁹³ Lásd többek között: dict. c. 1. D. 27. vagy dict. §. 2. c. 13. D. 26.

¹⁹⁴ Ebbe a személykörbe azokat sorolták, akik azonos szabályokat követtek az életmódjukra nézve anélkül, hogy szerzetesrendhez vagy kolostorhoz tartoztak volna. Lásd bővebben: BUCHBERGER, Lexikon für Theologie und Kirche 8., 726–727. h.

¹⁹⁵ PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 99.

¹⁹⁶ Lásd többek között: dict. c. 11. C. 31., dict. c. 13. D. 23.

¹⁹⁷ FREISEN, Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur 745.

¹⁹⁸ *Plöchl* szerint ezt támasztja alá, hogy csak a 13. század második felében, III. Sándor rendelkezett általános érvénnyel arról, hogy az alacsonyabb rangú klerikusok elveszítik a hivatalukat ilyen esetben. Lásd: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 99.

¹⁹⁹ Túl nagy jelentősége a kérdéssel kapcsolatos tudományos vitának mindazon által nincs, mert a 13. század elején, pár évtizeddel *Gratianus* gyűjteményének az összeállítását után III. Ince egyértelműen a magasabb felszenteltek közé sorolta a szubdiakónusokat. Lásd bővebben: PLÖCHL, Das Eherecht des Magisters Gratianus 99.

²⁰⁰ A c. 1. D. 32 értelmezéséhez lásd: GAUGUSCH, Der Irrtum als Ehehindernis 45.

²⁰¹ dict. §. 1. c. 1. D. 27. „Nam etsi in ordinatione sua castitatis votum obtulerit, tamen tanta est vis in sacramento coniugii, quod ex violatione voti potest dissolvi coniugii ipsium.”

²⁰² dict. c. 1. D. 27.

a szerep (és ebből következően az alszerpap is) kaphatott engedélyt arra, hogy hivatalát letéve házasságot kössön, és ez a diszpenzáció körébe tartozó eset azért volt lehetséges, mert az *ordines sacri* akadály a egyház által alkotott jogon nyugodott. Ilyen módon pedig az „ellentét” a II. lateráni zsinat határozatával szemben feloldást nyert, és világossá vált, hogy a *decreta* – bizonyos feltételek esetén ugyan, de – megengedő a szerep (és alszerpapok) házasságának érvényessége tekintetében. A nagyobb rendek további típusai esetében azonban, ha az akadály ellenére létre is jött házasság, az akadály feloldó joghatállyal bírt a kötelékre nézve.

4. A decretum Gratiani jelentősége

Magister Gratianus művének második szövegváltozatát²⁰³ a 12. század második felétől a kanonisták úgy használták, mint a legisták a *Corpus Iuris Civilis*. Dogmatörténeti jelentősége annak köszönhető, hogy a szerző (vagy inkább szerkesztő) tematikus rendbe szedte *Szent Ágostontól Nagy Szent Gergelyig* az egyházi írók gondolatait is, mint ahogy a jó tanár az oktatásra készülve átláthatóvá teszi diákjai számára az adott témára vonatkozó nézeteket. Ennek köszönhető, hogy a későbbi évszázadokban az egyház(jog) irodalom rendszerint nem bajlódott az eredeti forrás megkeresésével, hanem az egyébként sohasem kanonizált *decretát* vette alapul, és az abban használt, jól dokumentált idézetekkel dolgozott.²⁰⁴ Bár később több hivatalos kollekció is készült az egyházjogi forrásokból, ezek *Gratianus* művének a szerepét nem tudták átvenni.

A kontinuitást a *magister* házasságkonceptiója és a későbbi nyugati jogi kultúra alakulása között az is mutatja, hogy a tridenti zsinat ugyanebben a szellemben hozta meg dogmatikus jelentőségű kánonjait a házasságról mintegy négy évszázaddal később. Ezek szerint kiközösítéssel sújtandó az, aki azt állítja, “(1) hogy a házasság nem Krisztustól alapított intézmény, hanem emberi találmány, s nem eszközül malasztot, (2) hogy a többnejűséget keresztényeknek isteni törvény nem tilja, (3) hogy az egyháznak nincs joga a szentírásban foglalt rokonsági és sógorsági akadályok alól felmenteni, vagy azokat több fokra kiterjeszteni, (4) hogy az egyháznak nincs joga bontó akadályokat felállítani vagy hogy azokat felállításában tévedett, (5) hogy eretnokség, az együttélés túrbetelensége vagy hűtlen elhagyás alapján a házassági kötelék felbontható, (6) hogy a még végre nem hajtott házasság ünnepélyes szerzetesi fogadalom által fel nem bontható, (7) hogy az egyház téved, midőn azt tanítja, hogy a házassági kötelék házasságtörés által fel nem bontható, (8) hogy az egyház téved amidőn különböző okokból az ágytól-asztaltól való elválást megengedi, (9) hogy a nagyobb egyházi rendekben lévők vagy ünnepélyes fogadalmat tett szerzetesek házassága az egyházi törvény ellenére is érvényes, (10) hogy a házasság állapot előbbre helyezendő a szűzességnél, (11) hogy az esküvőnek bizonyos időken való tilalmazása a pogányságból átvett babona, (12) hogy a házassági ügyek nem tartoznak az egyházi bíróság elé.”²⁰⁵ Mindezek a 16. század közepén világos üzenetet fogalmaztak meg a protestáns bontójog alapelveivel szemben.

Ezt követően a zsinat hozzáfogott ahhoz is, hogy további tíz dekrétum segítségével a fennálló kánoni házassági jogot – a fenti dogmáknak megfelelően – formálja. Ezek közül több kapcsolódott közvetlenül a házassági akadályok területéhez: (1) a *Tametsi dubitandum* szavakkal kezdődő dekrétum – az eddigi tiltást kiegészítve – az érvénytelenség joghatályát is hozzáfűzte azokhoz a házasságokhoz, amelyek nem az illetékes lelkész és két tanú előtt jöttek létre. A zsinat (2-4) a lelki rokonság, a köztisztesség és a sógorság akadályát szűkítette, (5) szabályozta a

²⁰³ WINROTH, Gratian 136.

²⁰⁴ ERDŐ, Egyházjog a középkori Magyarországon.

²⁰⁵ HUSZÁR, A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint 8–9.

vérrokonság akadályát alóli felmentés módjait és (6) a nőrablás akadályát, (7) a lakóhellyel nem rendelkezők házasságkötéséhez püspöki engedély kérését írta elő, (8) rendelkezett a házasság nélkül együtt élők kiközösítéséről, (9) valamint azoknak a földesuraknak a kiközösítéséről, akik a hatalmuk alatt állókat házasságkötésre kényszerítik, végezetül (10) megújította az adventtől háromkirályokig és hamvazó szerdától fehérvasárnapig tartó időszakban a házasságkötések tilalmát.²⁰⁶ Bár *IV. Pius* pápa *Benedictus Deus* konstitúciója a *Tametsi dubitandum* szavakkal kezdődő dekrétum hatályba lépését a plébániákon történő kihirdetéstől tette függővé, és ezért *matrimonium clandestinum* érvénytelenséget a katolikus világban a következő évszázadokban sem feltétlenül okozott, a tridenti zsinat többi dekrétumának az alkalmazását a konstitúció kötelezővé tette.

Mindez azonban nem a *magister* művének felülírását, hanem továbbfejlesztését jelentette, változatlan szemléletmódot alkalmazva, és 1582-ben, amikor *XIII. Gergely* pápa megbízásából a *Corpus Iuris Canonici* összeállították, abban a *decretum Gratiani* is helyet kapott. *Gratianus* koncepciója az ideális házasságról, valamint az a cél, hogy a vonatkozó jogforrásokból lehetőség szerint koherens rendszert teremtsen, bizonyos házassági akadályok alapján lehetőséget adott a kötelék feloldására (érvénytelenítésre), de a bontástól elzárkózott. Nem kérdés, hogy a jogrend (a külső erkölcsi parancs) önmagában a házassági konfliktusokat sosem tudta, illetve tudja megoldani,²⁰⁷ és ennek hosszútávú hatása lehet nem csak az érintett felek személyes sorsának alakulására, hanem társadalmi krízisjelenségek előfordulására és gyakoriságára is. Ezek közül egyik a fennálló házassági kötelék mellett megvalósuló, házasságon kívüli együttélés, ami *de facto* családokat keletkeztethet, jogi rendezettség nélkül.

Mindez szerepet játszott abban, hogy szükségesnek tűnt a házassági jog ismételt állami jogalkotási és jogalkalmazási hatáskörbe vonása. Ahogy más országokban, úgy hazánkban is jelentős számban fordultak elő az egységes, állami bontójog bevezetése előtt olyan együttélések (a korabeli szóhasználat szerint vadházasságok, ágyasságok),²⁰⁸ amelyek *de iure* megoldást nem tudtak az érintett feleknek biztosítani. A fentmaradt és vizsgált levéltári dokumentumok alapján nem megállapítható, hogy a kiközösítés megtörtént-e az esetükben, hiszen az ügyiratok az anyakönyvi kivonat alapján tartalmazták a peres felek felekezeti hovatartozására vonatkozó adatot. Így ennek a kérdésnek a tisztán látásához további, egyházi levéltárakban végzett kutatások szükségesek. Ami azonban a családjogi kapcsolatok magánjogi rendezettségét illeti, az ágyas és a feleség, valamint a házasságból és a „törvénytelenül” született gyermek jogállása egymástól jelentősen eltért. Mindezt a 12. századi *magistert* felelőssé tenni természetesen nem lehet: egyrészt ő maga is az egyházatyák, elsősorban *Szent Ágoston* tanítására támaszkodott, másrészt mintegy négyszáz évvel *Gratianust* követően a zsinati atyák Tridentben a felbonthatatlanság elvének dogmaként történő rögzítésével fenntartották a kötelék feloldásának egyedüli lehetőségeként a házassági akadályok egy szűk körét.²⁰⁹ Más kérdés, hogy a 20. században, amikor már a korszellem a házassági jog szekularizálása felé hajtott a teljes nyugati jogi kultúrát, a kodifikált kánonjog továbbfejlesztette a házassági

²⁰⁶ HUSZÁR, A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint 9.

²⁰⁷ Más tanulmányomban részletesen foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy milyen anyagi és eljárásjogi eszközöket ismertek a szekularizáció kora előtti felekezeti jogok, így itt erre a kérdésre nem térek ki. Lásd: HERGER, A mediáció a magyar bontójogban 1952 előtt 27–39., valamint az itt felhasznált szakirodalmat.

²⁰⁸ Lásd bővebben: HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 215–216.

²⁰⁹ A kodifikálatlan kánonjogban a házassági akadályoknak a rendszerét és érvényesülését a Tridenti Zsinatot követő évszázadokban 1917-ig lásd: SERÉDI, A „Ne temere” dekrétum magyarázata különös tekintettel hazánkra; SZUROMI, Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata 39–48.; KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézi könyve különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira 431–514.

akadályok rendszerét.²¹⁰ A módosított, 1983. évi *Codex Iuris Canonici* érvénytelenségi jogcímei, melyek közül a vonatkozó szakirodalom szerint három jogcím fordul elő nagyobb gyakorisággal (az ítélőképesség súlyos hiányosságai: 1095. kánon 2. pont, a házasságra pszichikai természetű ok miatti képtelenség: 1095. kánon 3. pont, valamint a házassági beleegyezés színlelése: 1101. kánon 2. §) jelentős mértékben kiszélesítették a kötelék feloldásának lehetőségét, és az úgynevezett részleges színlelés (*simulatio partialis*) körében a házasság valamelyik lényeges elemének, így a hűség követelményének a kizárása is értékelést nyer.²¹¹ Igaz, jogi értelemben nem bontás, hanem érvénytelenítés formájában.

Felhasznált források

- Decretum magistri Gratiani. Ed. Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richter curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg. Leipzig 1879 (Corpus iuris canonici, Teil 1)
<https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/online/angebot> (2023. 08. 31.)
- LINDSAY, W. M. (szerk.): Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX. Oxford 1985
= Etymologiarum, <https://www.thelatinlibrary.com/isidore/11.shtml> (2024. 01. 15.)
- ENDLICHER, Stephanus Ladislaus (szerk.): Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli 1849

Felhasznált irodalom

- BEHREND, Okko: Custom and Reason: Gender Equality and Difference in Classical Roman Law. In: MEDER, Stephan – MECKE, Christoph-Eric (szerk.): Family Law in Early Women's Rights Debate. Köln 2013, 321–371.
- BENEDEK Ferenc: A manus-szerzés és a házasságkötés alakításai a római jogban. Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből X. Pécs 1979
- BÓNIS György: Az egyházi bíráskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: BALOGH Elemér (szerk.): Bónis György: Szentszéki regeszták. Szeged 1997
- BÓNIS Péter: Gratianus. Miskolci Jogi Szemle 2011/1. sz. 109–118.
- BROWN, Peter: Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity. New York 1988
- BUCHBERGER, Michael (szerk.), Lexikon für Theologie und Kirche 8. Freiburg i. Br. 1936²
- BUCHNER, Jürgen: Die Paleae im Dekret Gratians: Untersuchung ihrer Echtheit. Pontificium Athenaeum Antonianum, Facultas Iuris Canonici 127. Rome 2000
- COLBERG, Hermann: Ueber das Ehenindernis der Entführung. Halle 1869
- DAUBE, David: Law in the Narratives. In: Studies in Biblical Law. Cambridge 1947, 190–313.
- DAUBE, David: Summum Ius – Summa Iniuria. In: Studies in Biblical Law. Cambridge 1947, 306–372.
- ERDŐ Péter: Az egyházjog forrásai. Budapest 1998
- ERDŐ Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest 2001
- ERDŐ Péter: Egyházjog. Budapest 2003
- FASSEL, Hirsch Baer: Das mosaisch-rabbinische Zivilrecht. Bearbeitet nach Anordnung und Einteilung der neueren Gesetzbücher und erläutert mit Angabe der Quellen I–II. Wien 1852
- FLECHNER, Roy: Canonical Collections. In: REYNOLDS, Philip L. (szerk.): Great Christian Jurists and Legal Connections in the First Millennium. Cambridge 2019, 182–197.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest 2021

²¹⁰ Az 1917. évi kódex házassági akadályokról szóló kánonjainak bemutatását és értékelését a történeti fejlődés alapján lásd: HUSZÁR, A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint 53–158.

²¹¹ VÖLGYE, Az 1983. évi Codex Iuris Canonici házasságok érvénytelenségét kinyilvánító peres eljárásainak gyakori jogcímei a kortárs bírósági gyakorlat fényében 178–192.

- FREISEN, Josef: Geschichte des canonischen Eheschließungsrechts bis zum Verfall der Glossenliteratur II. Mit einer Vorbemerkung vermehrte Ausgabe. Padeborn 1893
- FRIEDBERG, Emil: Verlobung und Trauung. Leipzig 1876
- GAUGUSCH, Ludwig: Der Irrtum als Ehehindernis. Wien 1899
- HAMZA Gábor: La Bible dans les oeuvres des adhérents de l'École des Glossateurs et de l'École des Commentateurs. DÍKÉ 2022/1. sz. 130–140.
- HAMZA Gábor: Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn. Andrassy Schriftenreihe Band 1. Budapest 2002
- HARING, Johann B.: Grundzüge des katholischen Kirchenrechts. Graz 1924³
- HARRIES, Jill: The Many Voices of Roman Law. In: REYNOLDS, Philip L. (szerk.): Great Christian Jurists and Legal Connections in the First Millennium. Cambridge 2019, 53–72.
- HERGER Csabáné: A 17. századi protestáns természetjogászok családkepe. DÍKÉ 2022/1. sz. 57–90.
- HERGER Csabáné: A mediáció a magyar bontójogban 1952 előtt. DÍKÉ 2019/1. sz. 27–39.
- HERGER Csabáné: A germán férj Munt és az egyházatyák házasságfelfogása. DÍKÉ 2022/2. sz. 62–97.
- HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest – Pécs 2006
- HERGER Csabáné: A decretum Gratiani, avagy hogyan vált az „istenszülő” anya házassága a kánoni házasságfogalom példájává? In: BENKE László (szerk.): Legendás csontoktól egy matrólázadásig: Huszonnégy írás a múlt és a történeti források kapcsolatáról a hatvanéves Grüll Tibor köszöntésére. Budapest 2024, 180–188.
- HÖRMANN, Walter von: Die desponsatio impuberum. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des canonischen Eheschließungsrechtes. Innsbruck 1891
- HUSSAREK, Max: Die bedingte Eheschließung. Wien 1892
- HUSZÁR Elemér: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint. Kalocsa 1927
- KAZALY Imre: A katolikus egyházjogtan kézi könyve különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira II. Vác 1877²
- KLOSTERGAARD PETERSEN, Anders: Auf der Suche nach einem Rahmen zum Verständnis der Konzeption von Geschlecht und Sexualität im frühen Christentum. MORGENSTERN, Matthias – BOUDIGNON, Christian – TIETZ, Christiane (szerk.): männlich und weiblich schuf er sie, Studien zur Genderkonstruktion und zum Eherecht in den Mittelmeerregionen. Göttingen 2011, 33–66.
- KNECHT, August: Handbuch des katholischen Eherechts. Freiburg i. B. 1920
- KÖSTLER, Rudolf: Zum Titel des Gartinischen Dekrets. Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Kanonistische Abteilung 1932/21. sz. 370–373.
- KÖSTLER, Rudolf: Die väterliche Ehebewilligung. Stutz' Kirchenrechtliche Abhandlungen 51. Stuttgart 1908
- KRAUSE, Joachim J.: Aspects of Matrimonial Law in the Pentateuch and the Pentateuch as a Source for Matrimonial Legislation. MORGENSTERN, Matthias – BOUDIGNON, Christian – TIETZ, Christiane (szerk.): männlich und weiblich schuf er sie, Studien zur Genderkonstruktion und zum Eherecht in den Mittelmeerregionen. Göttingen 2011, 15–32.
- LANDAU, Peter: Quellen und Bedeutung des gratianischen Dekrets. Studia et Documenta Historiae et Juris 1986/52. sz. 218–235.
- LARRAINZAR, Carlos: El borrador de la 'Concordia' de Graciano: Sankt Gallen, Stiftsbibliothek MS 673 (=Sg). Ius Ecclesiae: Rivista internazionale di diritto canonico 1999/11. sz. 593–666.
- LARSON, Atria: Master of Penance: Gratian and the Development of Penitential Thought and Law in the Twelfth Century. Studies in Medieval and Early Modern Canon Law 11. Washington D.C. 2014
- LEVY, Ernst: Der Hergang der römischen Ehescheidung. Weimar 1925
- LINDLER, Dominikus: Die gesetzliche Verwandtschaft als Ehehindernis im abendländischen Kirchenrecht des Mittelalters. Padeborn 1920
- LÜDIKE, Klaus: Ehekonsens. In: HALLERMANN, Heribert – MECKEL, Thomas – DROEGE, Michael – WALL, Heinrich de (szerk.): Lexikon für Kirchen- und Religionsrecht, <https://referenceworks.brillonline.com/entries/lexikon-fuer-kirchen-und-religionsrecht/ehkonsens-lkro10568> (2024. 01.19)
- MAASSEN, Friedrich: Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Recht sim Abendlande bis zum Ausgange des Mittelalters. Graz 1
- MEENS, Rob: The Uses of the Old Testament in Early Medieval Canon Law: The Collectio Vetus Gallica and the

- Collectio Hibernensis. In: HEN, Y. – INNES, M. (szerk.): *The Uses of the Past in Early Middle Ages*. Cambridge 2000, 67–77.
- MITTERER, Max: *Geschichte des Ehehindernisses der Entführung im kanonischen Recht seit Gratian*. Veröffentlichungen des Görresgesellschaft. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaften 36. Paderborn 1924
- MÓRA Mihály: *Magister Gratianus mint perjogász*. *Teologia* 1938/5. sz. 345–354.
- MÓRA Mihály: *A házassági kereseti jog eredete és kialakulása és kialakulása*. In: *Notter Antal emlékkönyv*. Budapest 1941
- MORGENSTERN, Matthias: *Das jüdische Eherecht und die Christliche Virginalitätskurs: Eine religionsvergleichende Skizze anhand des Traktates Ketubbot im Jerusalemer Talmud*. In: MORGENSTERN, Matthias – BOUDIGNON, Christian – TIETZ, Christiane (szerk.): *männlich und weiblich schuf er sie, Studien zur Genderkonstruktion und zum Eherecht in den Mittelmeerreligionen*. Göttingen 2011, 87–118.
- NOVAK, David: *Natural Law and Judaism*. In: EMON, Anver M. – LEVERING, Matthew – NOVAK, David (szerk.): *Natural Law: A Jewish, Christian, and Islamic Dialogue*. 2014, 4–44.
- PLÖCHL, Willibald: *Das Eherecht des Magisters Gratian*. *Wiener Staats- und Rechtswissenschaftlichen Studien XXIV*. (Sorozatszerkesztő: KELSEN, Hans – MAYER, Hans – MERKL, Adolf). Leipzig – Wien 1935
- RUFF Tibor: *The Problem of Monogamy vs. Polygamy and Its Regulation in the Mosaic Law as well as in Later Jewish and Christian Commentaries*. *Díké* 2022/2. sz. 155–162.
- RUZER, Serge: *Marital Halakhah and Eschatology: Patterns of Early Christian Discourse and Their Jewish Setting*. In: MORGENSTERN, Matthias – BOUDIGNON, Christian – TIETZ, Christiane (szerk.): *männlich und weiblich schuf er sie, Studien zur Genderkonstruktion und zum Eherecht in den Mittelmeerreligionen*. Göttingen 2011, 67–86.
- SÄGMÜLLER, Johann B.: *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts I. Teil 2*. Freiburg 1926²
- SCHERER Rudolf: *Handbuch des Eherechts I-II*. Graz 1886, 1898
- SCHMOECKEL, Mathias: *Entwicklung des Scheidungsverbots*. In: SCHMOECKEL, Mathias (szerk.): *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*. Tübingen 2018, 309–340.
- SCHNÜRER, Gustav: *Kirche und Kultur im Mittelalter*. Paderborn 1924
- SCHULTE, Johann Fr. von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart I*. Stuttgart 1875
- SERÉDI Jusztinián: *A „Ne temere” dekrétum magyarázata különös tekintettel hazánkra*. *Jogtörténeti előzmények, a dekrétum szerinti tételes jog és a gyakorlati eljárás*. Győr 1909
- SIPOS István: *A celibátus (papi nőtlenség) – története és védelme*. Pécs 1913
http://www.ppek.hu/konyvek/Sipos_Istvan_A_colibatus_tortenete_es_vedelme_1.pdf (2024. 01. 19.)
- SOMERVILLE, Robert: *Pope Innocent II and the Study of Roman Law*. In: *Papacy, Councils and Canon Law in the 11th–12th Centuries*. Aldershot 1990, 105–114.
- SZABÓ Béla: *Doktor alkotta jog. Communis opinio doctorum és más jelenségek = Ius humanum – Ember alkotta jog*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Műhelytanulmányok*. Miskolc 2001, 111–156.
- SZABÓ Béla: *A glosszátorok tanainak uralma az itáliai jogszolgáltatás felett a 13–15. században*. *Jogelméleti szemle* 2007/6. sz. (oldalszám nélkül)
- SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata*. *Iustum Aequum Salutare* 2008/3. sz. 39–48.
- TISCHLEDER, Franz: *Wesen und Stellung der Frau*. Münster 1923
- VETULANI, Adam: *Gratien et le droit romain*. *Revue historique de droit français et étranger*. Quatrième série, 1946-1947/24. sz. 11–48.
- VÖLGYESI Levente: *Az 1983. évi Codex Iuris Canonici házasságok érvénytelenségét kinyilvánító peres eljárásainak gyakori jogcímei a kortárs bírósági gyakorlat fényében*. *Díké* 2022/2. sz. 178–192.
- WEIGAND, Rudolf: *Die Glossen zum Dekret Gratians: Studien zu den frühen Glossen und Glossenkompositionen*. *Studia Gratiana* 25–26. Rome 1991
- WEI, John: *Gratian the Theologian*. *Studies in Medieval and Early Modern Canon Law* 13. Washington D.C. 2016
- WERNZ, P. Francisco Xav. – VIDAL, P. Petri: *Ius Canonicum. Tomus V: Ius Matrimoniale*. Romae 1928
- WINROTH, Anders: *The Making of Gratian’s Decretum*. New York 2004
- WINROTH, Anders: *Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion*. *Oxford Journal of Law and Religion* 2021/10. sz. 1–15.
- WINROTH, Anders: *Gratian*. In: WITTE, John Jr. – HAUKE, Gary S. (szerk.) *Christianity and Family Law*. Cambridge

2017, 134–145.

WINROTH, Anders: Roman Law in Gratian and the Panormia. In: BRASINGTON, Bruce C. – CUSHING, Kathleen G. (szerk.): Bishops, Texts and the Use of Canon Law around 1100. Essays in Honour of Martin Brett. London 2008, 183–190.

WINROTH, Anders: Marital Consent in Gratian's Decretum. In: CUSHING, Kathleen G. – BRETT, Martin (szerk.): Readers, Texts and Compilers in the Earlier Middle Ages: Studies in Medieval Canon Law in Honour of Linda Fowler-Magerl. Ashgate 2008, 163–180.